

Σκοπὸς τῆς ἐφετινῆς ἐρεῦνης ἐτάχθη ἡ ἀνασκαφὴ καὶ τοῦ ὑπολειφθέντος ἀνασκάφου τμήματος τοῦ ταφικοῦ περιβόλου, τοῦ ὀριζομένου μεταξὺ τῶν I, Λ καὶ Β τάφων πρὸς Βορρᾶν, τοῦ Γ πρὸς Δυσμᾶς καὶ τῶν Μ καὶ Β τάφων πρὸς Νότον καὶ γενικῶς τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ ταφικοῦ περιβόλου μέχρι τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς κυκλικοῦ τοίχου (εἰκ. 1).

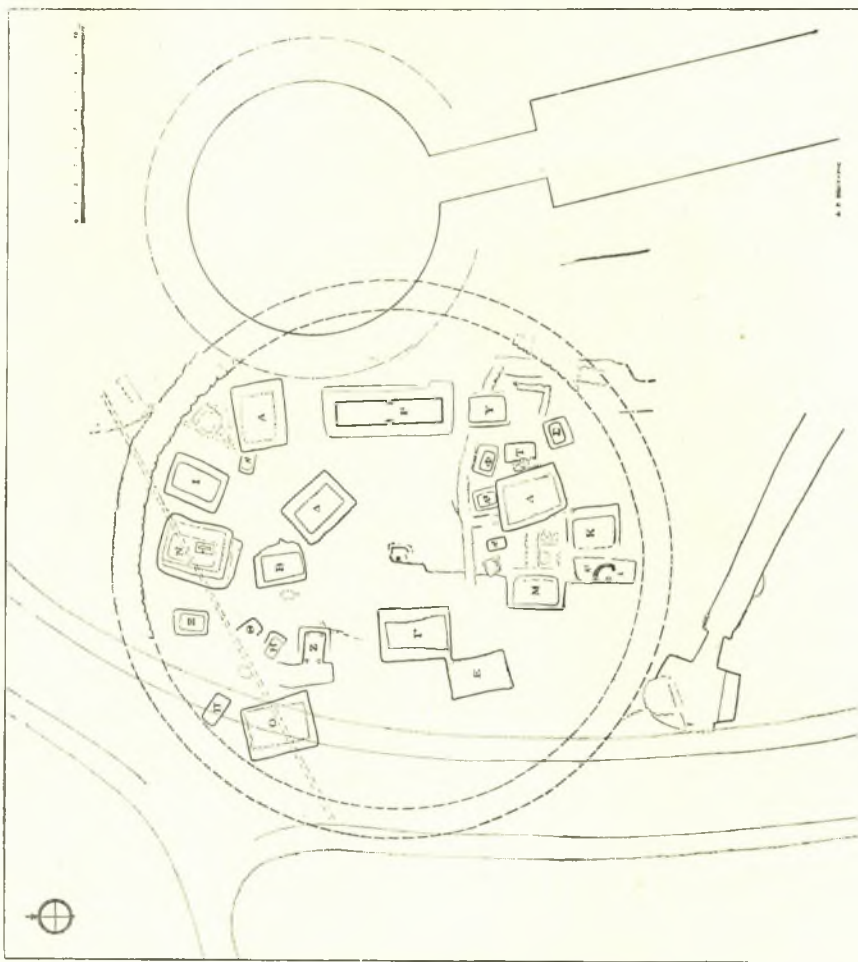
1. **Κέντρον τοῦ κύκλου.** Κατὰ τὸν πρὸς Νότον τοῦ ἀνασκαφέντος ἐν ἔτει 1952 Δ τάφου χῶρον εἶχε παρατηρηθῆ, κατὰ τὰς δύο προηγουμένας περιόδους τῶν ἀνασκαφῶν, ἐπίχωσις ἐξ ἐρυθρωπῶν χωμάτων, ἅτινα ἦτο φανερόν, ὅτι εἶχον ριφθῆ ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς. Διότι ἡ φορὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων στρώσεων τῶν χωμάτων καὶ τὰ μικρὰ ἢ μεγαλύτερα λιθάρια [σουρώματα], ἅτινα εἶχον συσσωρευθῆ κατὰ τὸ κατώτατον μέρος τῆς ἐπιχώσεως πρὸς Δυσμᾶς, ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς ρίψεως αὐτῶν διὰ πτύου ἐξ Ἀνατολῶν². Σχηματίζεται δὲ πράγματι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶδος λάκκου καὶ ὁ μαλακὸς βράχος ἔχει λαξευθῆ ἢ μᾶλλον ἐσκαφῆ. Διότι δὲν ὑπάρχει κανονικὴ λάξευσις ἀλλ' ἀπόσπασις τεμαχίων τοῦ βράχου, τοῦ δπιοῦ ἢ ὑφῆ εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τῶν Γ καὶ Β τάφων εἶναι τοιαυτὴ ὥστε ἡ κανονικὴ λάξευσις λόγῳ τῆς σκληρότητος καὶ τῆς φύσεως τῶν στρωμάτων ἦτο ἀδύνατος. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ αἱ πλευραὶ τοῦ Β τάφου³, ἡ ἀνατολική, ἡ δυτικὴ καὶ ἡ νοτία, δὲν εἶναι ἐπίπεδοι. Ἡ ἐπίχωσις τῶν ἐρυθρωπῶν χωμάτων δὲν κατελάμβανεν δλόκληρον τὸν κενόν, ἄνευ τάφων, χῶρον ἀλλὰ περιορίζετο ἐξ ἀνατολῶν διὰ τοίχων ἐξ ἀργῶν, μετρίου μεγέθους, λίθων ἄνευ συνδετικῆς ὕλης καὶ ἐκ δυσμῶν ἐξ ἐπιχώσεως μελανῶν χωμάτων, μέχρις ἀποστάσεως ἑνὸς μέτρου ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ κύκλου, ἐνθα ὑπῆρχον λίθοι τινὲς προσδιορίζοντες, ὡς εἴχομεν ὑποθέσει, τὴν ὑπαρξιν μεγάλου τάφου. Τόσον τὰ χῶματα ἦσαν μελανὰ καὶ τεφροειδῆ πλησίον τῶν λίθων, ὥστε δεδικοιολογημένως νὰ ἐλπίζωμεν πλουσίου καὶ μεγάλου τάφου τὴν ἀνεύρεσιν. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες μας αὐταὶ δὲν ἐξεπληρώθησαν καὶ ἡ ἀνασκαφὴ

¹ Παρέστησαν καὶ ἐφέτος κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μυλωνᾶς ὡς πολῦτιμος συνεργάτης καὶ σύμβουλος καὶ ὁ ἐπιμελητὴς Δ. Θεοχάρης ὡς παλαιὸς συμπαραστάτης, βοηθὸς καὶ σχεδιαστὴς. Τὸ λοιπὸν τεχνικὸν προσωπικὸν ἀπετέλεσαν ὁ φωτογράφος Ν. Τομπάζης, ὁ ἐπιστάτης Ἰωάννης Καραμητρός, ὁ συγκολλητὴς Ἀ. Μαρίνης καὶ ὁ ἀρχιεργάτης Κ. Ντάσης.

² Ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἀνασκαφῆς ἀναφέρομεν ὅτι «αἱ στρώσεις δὲν ἦσαν ἐπίπεδοι ἀλλ' ἐπικλινεῖς πρὸς Δυσμᾶς, ὡς νὰ προήρχοντο ἐκ ρίψεως χωμάτων εἰς ἀνοικτὸν λάκκον». ΠΑΕ 1952 σ. 430.

³ ΠΑΕ 1952 σ. 436.

τῶν μελανῶν χωμάτων δὲν ἀπέδωκεν εἰμὴ μεσοελλαδικῶν χρόνων ὄστρακά τινα καὶ ὀστᾶ ζώων, καίτοι ὑπῆρχε λάκκος ἐσκαμμένος ἐν τῷ βράχῳ, ὑποδεικνύων πιθανῶς ἀπόπειραν λαξεύσεως τάφου, ἐγκαταλειφθεῖσαν δὲ διὰ

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ταφικοῦ περιβόλου μετὰ τῶν κατὰ τὸ 1954 ἀνασκαφέντων νέων τάφων.

τὴν ἀκατάλληλον ὑφὴν τοῦ βράχου. Ἄλλος παρόμοιος λάκκος ἀβαθέστερος εὑρέθη ὀλίγον βορειότερον, διὰ τὸν ἴδιον βεβαίως λόγον λαξευθεῖς. Ἡ ὑπαρξίς λίθων ἐπὶ τῶν μελανῶν χωμάτων δὲν δύναται διὰ τοῦτο νὰ ἐξηγηθῆ ἄλλως εἰμὴ ὅτι προέρχονται ἐκ παλαιότερου, μεσοελλαδικῶν χρό-

ων, κτίσματος. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ χώρου εὐρέθησαν ἐπίσης μελανὰ χρώματα μέχρι τοῦ ἑλλειψοειδοῦς τῆς μεσοελλαδικῆς οἰκίας τοίχου μετὰ τοῦ ἱπνοῦ. Κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν αἱ ἐρυθρόχροοι ἐπιχώσεις ἔφθιανον μέχρι τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Δ τάφου. Σχηματίζει λοιπὸν ὁ περιορισμένος οὗτος χώρος τρίγωνον, τοῦ ὁποῖου ἡ βᾶσις εὐρίσκετο πρὸς Ἀνατολὰς κατὰ τὸν ἀνευρεθέντα ἐκεῖ ἔρειπωμένον τοῖχον καί, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὰ μελανὰ χρώματα, ἅτινα θὰ ὑπῆρχον ἐκεῖ, ὡς ὑπῆρχον καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ περιβόλου, ἀφῆρηθησαν ἐκείθεν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ χώρος ἐπληρώθη πάλιν διὰ τῶν νέων ἐρυθροπῶν ἐπιχώσεων. Διότι αὐταὶ φθάνουν μέχρι τοῦ βράχου. Δὲν εὐρίσκω ἄλλον λόγον τῆς τοιαύτης ἐκσκαφῆς εἰμὴ τὸν τῆς ἀποπειράς συλήσεως τοῦ ἀνατολικῶς κειμένου Ρ τάφου. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ διάνοιξις εἰσόδου διὰ νὰ εἰσέλθουν ἐντὸς αὐτοῦ ἐγένετο κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τῆς δυτικῆς τοῦ τάφου πλευρᾶς, ὅπου εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1952¹ τάφος πλήρης ἐρυθρῶν χωμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ὑψὴ μόνον κατὰ τὸ νότιον τμήμα εἶναι ἡ ἴδια πρὸς τὴν τῶν ἐπιχώσεων τοῦ τάφου. Ἐξ οὗ ὑποθέτω ὅτι καὶ δευτέρα αὐτῆς χρῆσις ἐγένετο μεταγενέστερον.

Εἰκ. 2. Ἀμφορεὺς ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ ἐκ τοῦ τάφου Ρ.

Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τοῦ χώρου τούτου ἀνευρέθησαν πολλὰ ὄστρακα ἀγγείων τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ τῆς ὑστεροελλαδικῆς ΙΙ δηλαδὴ περιόδου, ἔξ ὧν ἠδυνήθημεν ἐφέτος, μετὰ τῶν λοιπῶν ὄστράκων τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφικὰς περιόδους κατὰ τὸν ἴδιον χώρον, νὰ ἀνασυστήσωμεν τρεῖς μεγάλους ἀμφορεῖς, οἵτινες ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον στοιχεῖον τῆς χρονολογήσεως τοῦ κατωτέρω περιγραφομένου τάφου Ρ.

2. *Ἐυρήματα ἐκτὸς τοῦ τάφου Ρ.* Ὁ εἷς τῶν ἀμφορέων τούτων (εἰκ. 2) ἔχει ὕψος 0.695 μ. καὶ μεγίστην διάμετρον 0.46 μ. Ἔχει τὸ κωνικὸν σχῆμα

¹ ΠΑΕ 1952, 430 κ. ε. καὶ ΠΑΕ 1953, 207.

τῶν λεγομένων πιθοειδῶν ἀπιομόρφων ἀμφορέων (conical piriform) μετ' ἐγκοίλου λαιμοῦ, χωριζομένου ἀπὸ τοῦ κορμοῦ διὰ πλαστικοῦ δακτυλίου καὶ πλατέος ἐπιπέδου στομίου. Ὁ κορμὸς φέρει κατακορύφους σειρὰς ἐκ τριῶν καθέτων λαβῶν τοποθετημένων ἐντὸς πλατειῶν ἐγκαρσίων ζωνῶν διακοσμουμένων διὰ σπογγοειδοῦς (sponge print) κοσμήματος, αἵτινες χωρίζουν τὸ ἀγγεῖον εἰς τρεῖς ἐγκαρσίας διακοσμητικὰς ἐπιφανείας, τῶν ὁποίων τὸ κάτω μέρος κοσμεῖται διὰ σχεδίου κοραλλιοειδῶν θαλασσίων βράχων μετὰ φυκῶν. Τὸ ὑπόλοιπον μέρος μέχρι τοῦ λαιμοῦ κοσμεῖται δι' ἕξ κυματοειδῶν ταινιῶν ἐκ στιγμῶν, ἕξ ὧν κρέμονται χρυσοειδῆ φυλλοειδῆ ἐγκόλπια. Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ διακόσμησις αὕτη καὶ ἐκ Κρήτης καὶ ἐκ Μυκηνῶν καὶ μάλιστα ἕξ ἀνευρεθέντων ἐντὸς τοῦ θολωτοῦ τάφου, τοῦ λεγομένου, τοῦ Αἰγίσθου ὀστράκων¹.

Ὁ δεῦτερος τῶν ἀμφορέων εἶναι κατὰ τι μεγαλύτερος (ῦψ. 0.915, μεγίστη διάμ. 0.65). Αἱ ἀναλογίαι τούτου παρουσιάζουν διαφορὰν τινα ὡς πρὸς τὸν πρῶτον, ὅστις εἶναι ῥαδινώτερος ἀλλ' ἢ μορφὴ τοῦ ἀγγείου, ὁ λαιμὸς, τὸ στόμιον καὶ ἡ διάταξις τῶν λαβῶν εἶναι ἡ αὐτὴ. Καὶ ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος χονδρόκοκκος καὶ τὸ ἐπίχρῳσμα στιλπνὸν λευκοκίτρινον. Διαφέρει μόνον κατὰ τὴν διακόσμησιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ κορμοῦ, ἥτις χωρίζεται εἰς τέσσαρας ὀριζονίαις διακοσμητικὰς ζώνας, αἵτινες πληροῦνται δι' ἀλληπαλλήλων βουνοειδῶν σχεδίων μετ' ὄξειων κορυφῶν εὐρισκομένων ἐκάστοτε ἐντὸς τῆς ἐξάρσεως κυματοειδῶν μελανοβαφῶν ταινιῶν. Καὶ τὸ νέον δὲ τοῦτο διακοσμητικὸν στοιχεῖον μᾶς εἶναι γνωστὸν ἐκ Μυκηνῶν, καίτοι μετ' ἀπαλωτέρων ἐξάρσεων ἕξ ἀγγείων τῆς ὑστεροελλαδικῆς II περιόδου, περιγραφόμενον ὡς κυματοειδὲς κόσμημα ὑπὸ τοῦ A. WACE².

Ὁ τρίτος τῶν ἀμφορέων ἔχει μικροτέρας διαστάσεις (ῦψ. 0.54 μ., διάμ. 0.37 μ.) καὶ τὸ σχῆμα ἔχει τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ μικρότεραι λαβαὶ εἶναι τοποθετημέναι εὐθύς μετὰ τὰς μεγάλας τοῦ ὄμου. Καὶ τούτου ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος καὶ ἡ ἐπιφάνεια φέρει τὸ στιλπνὸν ὑποκίτρινον χρῳσμα. Τὸ στόμιον καὶ αἱ λαβαὶ ὑποδεικνύουν καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ εἰς τοὺς προηγουμένους, τὴν μεταλλικὴν προέλευσιν τοῦ τύπου. Ὀλόκληρος δὲ ἡ ἐπιφάνεια, ἄνευ τινὸς ὀριζοντίου ἢ ἐγκαρσίου διαχωρισμοῦ, κοσμεῖται διὰ τριῶν ὀκταπόδων, τῶν ὁποίων αἱ κεφαλαὶ εὐρίσκονται κάτωθεν τῶν μεγάλων λαβῶν οἱ δὲ πλόκαμοι πληροῦν τὰς ἐκατέρωθεν αὐτῶν ἐπιφανείας τοῦ κορμοῦ, ἐλισσόμενοι καὶ περιπλεκόμενοι μεταξύ των. Εἰς τοὺς ὑπολειπομένους κενοὺς χώρους ζωγραφίζονται βράχοι, κοράλια καὶ διάφορα εἶδη θαλασσίας χλωρίδος. Παρόμοια δὲ κο-

¹ A. WACE, BSA 1925, 314 πίν. La.

² A. WACE, Chamber Tombs. 81 πίν. XXXIX καὶ XL ἄρ. 18, 19, 20.

σμήματα χρέμανται ἐκ τοῦ δακτυλίου τοῦ λαιμοῦ καὶ ἄλλα φύονται ἐκ τῆς βάσεως. Ἄλλ' ἢ συμπλήρωσις τοῦ ἀγγείου δὲν εἶναι ἀσφαλῆς καὶ δὲν εἶναι διὰ τοῦτο βέβαιον ἂν ἡ διακόσμησις ἐξετείνετο μέχρι τοῦ πλαστικοῦ δακτυλίου ἄνευ τῆς, ὡς συνήθως, διαχωριστικῆς μελανοβαφοῦς ζώνης, ἣτις ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ ἦτο στενή. Γενικῶς ἡ ἐργασία τῆς διακοσμήσεως εἶναι ἐπιμελεημένη καὶ τὸ σχέδιον ἐλεύθερον, ἄνευ ὑποταγῆς εἰς ὠρισμένον κανονικὸν σύστημα διατάξεως. Συγκρινόμενος πρὸς τὸν ἐν τῷ ἑθαλομοειδεῖ τάφῳ 529 τοῦ λόφου Καλκάνη τῶν Μυκηναίων εἶναι ραδινώτερος καὶ ἀνωτέρας καλλιτεχνικῆς χειρός¹. Γενικώτερον καὶ οἱ τρεῖς ἀνωτέρω ἀμφορεῖς ἀποτελοῦν ἄριστα δείγματα τοῦ μυκηναϊκοῦ Ἀνακτορικοῦ, λεγομένου, ρυθμοῦ.

Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων εὐρέθησαν χρυσᾶ τινὰ ἀσήμαντα ἐλάσματα, ψῆφοι ἐξ ἡμιπολυτίμων λίθων καὶ τεμάχια ἐκ τοῦ ἀλαβαστρίνου ἀγγείου, τοῦ ὁποίου ἄλλα τινὰ εὐρέθησαν κατὰ τὰς τῶν προηγουμένων ἐτῶν ἀνασκαφάς, ἐξ ὧν ὅμως δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνασυσταθῇ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου. Πάντα ταῦτα ὑποδεικνύουν ὅτι τὰ χρώματα τῶν ἐπιχώσεων προήρχοντο ἐκ συληθέντος τάφου, τοῦ ὁποίου τὴν χρονολογίαν ἠδυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἐκ τῶν εὐρημάτων. Προσετέθη δὲ εἰς τοῦτον κατὰ τὴν ἐν τῷ Μουσείῳ ἐκ νέου σπουδὴν αὐτῶν καὶ Αἰγυπτιακὸς σκαραβαῖος ἐκ κυανοῦ λίθου (lapis lazuli), δυνάμενος νὰ ἀποτελέσῃ χρονολογικὸν σταθμὸν, terminus post quem, μετὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ χρονολογηθῇ ὁ τάφος. Ὁ σκαραβαῖος οὗτος φέρει παράστασιν ἄνω κεφαλὴν τῆς Ἀθώρ, ἐν τῷ μέσῳ δύο ἀντωποῦς ἰέρακας καὶ κάτω, μεταξὺ δύο πιθήκων, κυκλικὸν σύμβολον τῆς Σέν². Κατ' εὐγενῶς παρασχεθεῖσαν γνώμην τῆς Διευθύνσεως τῆς Αἰγυπτιακῆς συλλογῆς τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τοὺς ἐν πίν. XXV εἰκονιζομένους σκαραβαίους τοῦ Percy E. Newberry χρονολογούμενος οὕτως μεταξὺ τοῦ 1700-1600 π. Χ. Εἶναι λοιπὸν ὁ παλαιότερος σκαραβαῖος ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐν Μυκῆναις καί, καθ' ὅσον γνωρίζω, καὶ ἐν τῇ λοιπῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι, ἀποτελῶν διὰ τοῦτο σπουδαῖον στοιχεῖον διὰ τὴν χρονολογίαν τῶν πρώτων ἐπαφῶν τῶν Ἑλλήνων μετὰ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ, εἴτε ἑμμέσως διὰ τῆς Κρήτης εἴτε ἀπ' εὐθείας ἐξ Ἑλλάδος.

Τάφος Ρ. Ἄλλ' ἂν ἡ ὑπαρξίς τάφου τινός, ἐκεῖ που πρὸς Ἀνατολάς, τῶν πρώιμων ὑστεροελλαδικῶν χρόνων ἐφαίνετο πιθανωτάτη, δύσκολος

¹ A. WACE, Chamber Tombs σ. 104 καὶ πίν. L' πρβ. καὶ παρόμοιον ἐκ τῆς γειτονικῆς Προσύμνης, C. BLEGEN, Prosymna I σ. 417 ἀριθ. 177, τόμος II πίν. VII, καὶ II εἰκ. 437.

² Τὴν ἀσφαλῆ ἀναγνώρισιν τῆς παραστάσεως ὀφείλω εἰς τὸν φίλον συνάδελφον αἰγυπτιολόγον Ν. Μπουφίδην.

ἦτο ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ μᾶλλον ἀπίθανος ἢ ὑπόθεσις ὅτι οὗτος εὗρίσκετο ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ μεσοελλαδικοῦ περιβόλου. Παρὰ πᾶσαν ὅμως προσδοκίαν ἀπεκαλύφθη, εἰς τὸν πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ κύκλου καὶ νοτίως τοῦ Α τάφου ἀνάσκαφον χῶρον, ἐξαιρετον καὶ μοναδικὸν ταφικὸν μνημεῖον κατὰ ἓνα καὶ ἥμισυ περίπου αἰῶνα μεταγενέστερον τῶν λοιπῶν πλησίον τάφων καὶ ἐντελῶς μάλιστα διάφορον τούτων κατὰ τὴν μορφήν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπεκαλύφθη ἡ περίμετρος τοῦ λάκκου εἰς ἐλάχιστον βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ ὑπεθέσαμεν ὅτι αὕτη ἀνῆκεν εἰς μέγαν σκαπτὸν λακκοειδῆ τάφον παρόμοιον πρὸς τοὺς λοιποὺς τοῦ κύκλου. Ἄλλ' ἐντύπωσιν προξένησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὸ γεγονὸς τῶν μεγάλων διαστάσεων τοῦ λάκκου (μῆκος 6.65 - 7 μ. πλάτος 2.80 μ.) καὶ ἀμέσως κατόπιν, κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν χωμάτων ἢ φύσις καὶ ὁ τρόπος τῶν ἐπιχώσεων. Διότι αὐταὶ ἀπετελοῦντο ἐξ ἄλληπαλλήλων στρωμάτων ἐρυθροπῶν χωμάτων ἀναμειγμένων μετὰ μικρῶν χαλκίων, προερχομένων ἐκ τῆς λαξεύσεως τοῦ βράχου καὶ τινῶν μελανῶν χωμάτων, προσομοιάζουσαι καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς φθορᾶς αὐτῶν πρὸς τὰς πρὸς Δυσμᾶς τοῦ λάκκου ἐπιχώσεις. Ἦσαν δηλαδὴ ἐντελῶς διάφοροι τῶν ἐντὸς τῶν ἄλλων τάφων ἀνευρεθεισῶν.

Εἰκ. 3. Μικρὸν ἄγγειον ἐκ τῶν ἐπιχώσεων καὶ δίωτον κυάθιον ἐκ τοῦ παραμερισμένου νεκροῦ τοῦ τάφου Ρ.

Ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν, εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα, ὄστρακά τινα ἐκ μινυείων κυπέλλων μεσοελλαδικῶν χρόνων, μικρὸν μόνωτον κυάθιον (εἰκ. 3) μετὰ λευκοκιτρίνου γανώματος καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τεμάχιον ὄστου ἐξ ἀνθρωπίνου κρανίου. Εἰς βάθος 1.80 μ., περίπου ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς καλυπτηρίου πλακὸς τοῦ βορείου τμήματος τοῦ δρόμου, εὐρέθη εὐμέγεθες ὄστρακον ἀνῆκον εἰς τὸν τρίτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων ἀμφορέων μετὰ τῆς διακοσμῆσεως τῶν ὀκταπόδων. Ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ὄστράκου τούτου, προσαρμοσθέντος εὐθύς ἀμέσως πρὸς τὰ ἄλλα, ἐκτὸς τοῦ τάφου, ἀνευρεθέντα ὄστρακα τοῦ αὐτοῦ ἀμφορέως, παρέσχεν ἡμῖν τὴν δυνατότητα τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς προελεύσεως αὐτῶν ἐκ τοῦ ἀνασκαπτομένου τάφου. Ὀλίγον βαθύτερον κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν εὐρέθη τεμάχιον χαλκοῦ σύρματος ἐκ λαβῆς πιθανῶς χαλκοῦ λέβητος. Εἰς βάθος 1.50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἦτο λελαξευμένον ἔδρανον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου βραχινομένου οὕτω τοῦ πλάτους του. Τὸ ἔδρανον τοῦτο (πατούρα), τοῦ ὁποίου τὸ πλάτος κυμαίνεται μεταξὺ 0.60 καὶ 0.30 μ. ἐχρησίμευε πιθανῶς διὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ στερέωσιν τῶν δοκῶν τῆς στέγης παλαιότερου λακκοειδοῦς τάφου. Ἐκ τοῦ τάφου δὲ τούτου εἶναι πιθανὸν ὅτι προέρχε-

ται καὶ τμήμα πλινθοκτίστου τοίχου, ἀνευρεθὲν πρὸς τὴν νοτιάν πλευράν. Πλίνθοι τινὲς εὐρέθησαν καὶ ἔξω τοῦ τάφου πρὸς Δυσμὰς καὶ διὰ πλίνθων ἦσαν ἐκτισμένοι αἱ στεναὶ πλευραὶ τῶν Β καὶ Γ τάφων. Ἄν οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα τότε καὶ οἱ ἀνευρεθέντες κατὰ τὸ νότιον τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς παραμερισμένοι σκελετοὶ ἀνῆκον εἰς τὸν παλαιότερον τοῦτον τάφον. Διότι ὑπάρχει κατὰ τὸ ἀνωτέρω σημεῖον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς λάξευμα ἐν εἴδει κόγχης ἐντὸς τοῦ βράχου (εἰκ. 4) καὶ εἰς τὸ ὕψος περίπου τοῦ ἐδράνου ἀνευρέθησαν πλάκες τινὲς ἐκ σχιστολίθου, καλυπτόμεναι διὰ πηλοῦ πρασινωποῦ, αἵτινες ἔκλειτο ἐπὶ τῶν παραμερισμένων ὀστέων, παρὰ

Εἰκ. 4. Παραμερισμένος σκελετός ἐντὸς τοῦ λάκκου τοῦ τάφου Ρ.

τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν δύο κίτρινα μινύεια κύπελλα καὶ ἐν μικρὸν δίωτον κυάθιον. Τὰ κύπελλα εἶναι τοῦ παλαιότερου πρωτογόνου τύπου μὲ βαρεῖας πῶς ἀναλογίας καὶ γωνιώδεις κατόψεις. Φέρουν δύο ταινιοειδῆς καθέτους ἐπὶ τοῦ ὤμου λαβὰς καὶ ἔλαφρῶς κοίλας βάσεις μετ' ἐγκαράκτων δακτυλίων. Ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος μετὰ κίτρινου ἐπιχρίσματος. Τὸ κυάθιον¹ ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ ἐξειλιγμένου ἡμισφαιροειδοῦς τύπου μὲ ὑψηλὰς ταινιοειδῆς (high - swung) λαβὰς ἐκφυομένης ἐκ τοῦ στομίου καὶ διακοσμεῖται δι' ἀπλῶν ἀμαυρῶν (matt) γραμμῶν ἐπὶ τῶν λαβῶν

καὶ συνεχοῦς ταινίας ἐπὶ τοῦ χεῖλους. Ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος καὶ τὸ ἐπιχρίσμα κίτρινον στιλπνόν. Εἰς βάθος 2 μ. περίπου εὐρέθη, κατὰ τὸ νότιον ἡμισυ τμήμα τοῦ λάκκου καὶ κατὰ τὸ κέντρον αὐτοῦ, σειρά ὀρθογωνίων πλακῶν τεθειμένων ἀλλεπαλλήλως ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον κατὰ πλάτος, τῶν μεταξὺ αὐτῶν ἀρῶν πληρουμένων διὰ παχέος στρώματος πρασινωποῦ πηλοῦ. Αἱ πλάκες δὲ αἵται, πέντε τὸν ἀριθμόν, δὲν κατελάμβανον, ὡς εἴπομεν, ὀλόκληρον τὸ πλάτος καὶ τὸ μῆκος τοῦ λάκκου ἀλλὰ μόνον τμήμα τούτου μήκους 2.60 μ. καὶ πλάτους 1 μ. καὶ ἦτο προφανὲς ὅτι ἐκάλυπτον τάφον. Περαιτέρω δὲ ἀνασκαφῇ πρὸς Βορρᾶν ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ τάφος οὗτος ἦτο κτιστὸς διὰ πωρολίθων καὶ εἶχε δρόμον ἐν εἴδει προθαλάμου, ὅστις ἐκλείετο κατὰ

¹ Ἴδὲ εἰκ. 3 δεξιὰ.

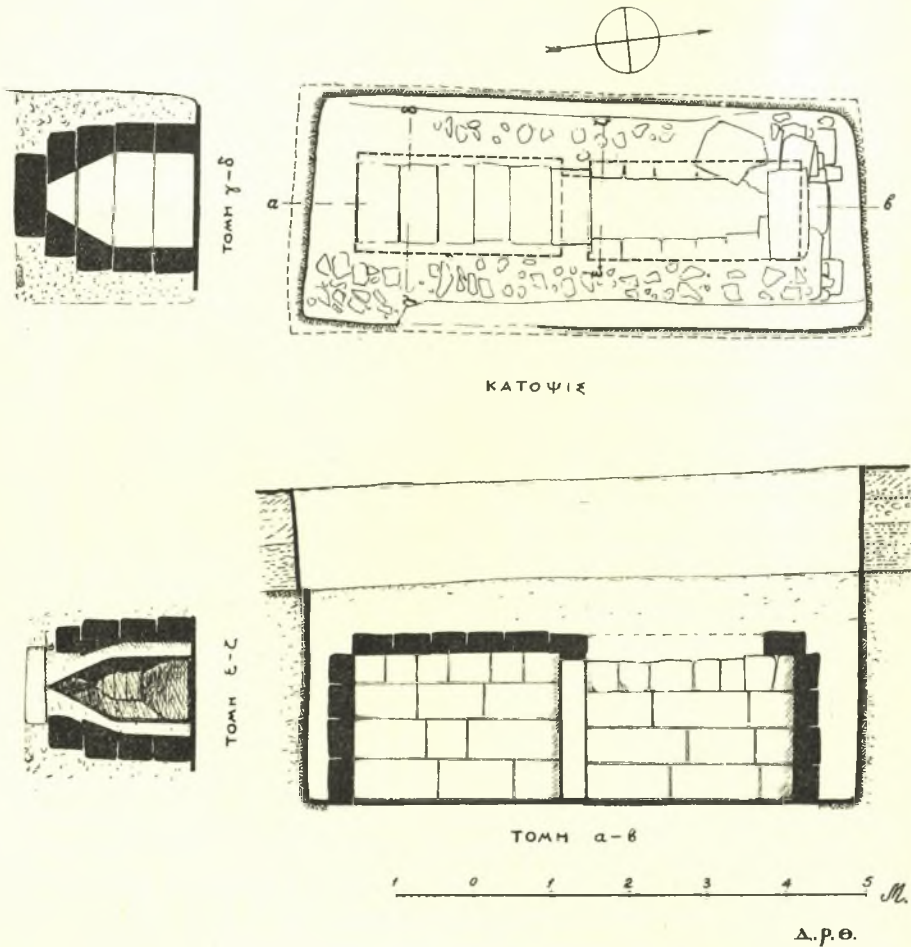
τὴν βόρειον πλευρὰν διὰ σειρᾶς πωρίνων λίθων. Ὁ δρόμος εὐρέθη ἀκάλυπτος καὶ μόνον κατὰ τὸ βόρειον τμήμα εὐρέθη μεγάλη καλυπτήριος πωρίνη πλάξ πλάτους 0.50 καλύπτουσα μόνον μικρὸν τούτου μέρος (εἰκ. 5). Τὸ ἔσωτερικὸν ὄλικόν μῆκος τοῦ τάφου μετὰ τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ δρόμου εἶναι 5.60 μ. περίπου. Ἰδιαιτέρως ὁμως χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ τεχνοτροπία τῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου (εἰκ. 6). Ἀποτελεῖται οὗτος ἐκ τοῦ κυρίως θαλάμου καὶ τοῦ δρόμου ἢ προθαλάμου. Αἱ διαστάσεις ἀμφοτέρων τούτων εἶναι περίπου αἱ αὐταί. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου εἶναι 2.69 μ., τὸ τοῦ θαλάμου 2.62 μ. Πλάτος ἀμφοτέρων 1.20 μ. Ἐκ τοῦ δρόμου πρὸς τὸν θάλαμον ἡ εἴσοδος σχηματίζεται διὰ δύο ἑκατέρωθεν παραστάδων, αἵτινες ἐκτείνονται ἔσωτερικῶς ἐκ τῶν πλευρικῶν τοίχων τοῦ τάφου εἰς μῆκος 0.20 μ., ἔχουσαι πᾶχος 0.35 μ. Ἐξικνοῦνται δὲ αἱ παραστάδες αὐταὶ κατ' εὐθύγραμμον τρόπον μέχρις ὕψους 0.98 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου συγκλίνουν πρὸς τὰ ἔσω σχηματίζουσαι οὕτω γωνιῶδες τόξον, τοῦ ὁποῦ ἡ κορυφὴ εὐρίσκεται ὀλίγον κάτωθεν τῆς πρὸς τὴν θύραν καλυπτηρίου πλακῶς τοῦ θαλάμου εἰς ὕψος 1.85 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου Ἀποτελεῖ δὲ τοῦτο ἔνδειξιν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα θύρα, ἥτις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λάβῃ τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς εἰσόδου. Αἱ παραστάδες καὶ ὀλόκληρος ἡ πρόσοψις ἔσωτερικῶς καὶ ἔσωτερικῶς καλύπτονται διὰ κονιάματος (stucco) μετ' ἐρυθρᾶς βαφῆς. Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου μετὰ τῶν παραστάδων εἶναι 0.81 μ. κάτω καὶ 0.76 μ. ἄνω κατὰ τὸ σημεῖον τῆς συγκλίσεως. Ἐλαφρὰ λοιπὸν κλίσις τῶν παραστάδων ὑπάρχει καὶ ἀπὸ τοῦ δαπέδου πρὸς τὰ ἄνω. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον εἶναι κατεσκευασμένοι καὶ οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τοῦ θαλάμου ἔχοντος ὄλικόν ὕψος 1.98 μ. (εἰκ. 7). Τούτων οἱ δύο κάτω δόμοι εἶναι κατεσκευασμένοι κατὰ τὸν εὐθύγραμμον ἰσοδομικὸν οἱ δὲ ἄνωτεροι κατὰ τὸν εὐθύγραμμον ἐκφορικὸν τρόπον (en encorbellement). Ἀλλὰ δὲν καταλήγουσιν εἰς ὄξειαν ράχιν ἀλλὰ πρὸ τῆς συναντήσεως τῶν τελευταίων ἄνω δόμων ἀφήνεται μικρὸν ἀνοικτὸν διάστημα 0.30 μ. καλυπτόμενον διὰ τῶν πλακῶν τῆς στέγης καὶ σχηματιζομένης ἔσωτερικῶς στενῆς ἐπιπέδου σαγματοειδοῦς ὀροφῆς. Ἡ νοτιὰ πλευρὰ τοῦ θαλάμου καὶ ἡ βόρειος τοῦ δρόμου εἶναι κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον κατεσκευασμένα ἐντελῶς εὐθύγραμμοι. Οἱ ἄρμοι τῶν λίθων καλύπτονται καὶ ἐνταῦθα διὰ κονιάματος καὶ ἐξαιροῦνται τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη διὰ διχρωμίας ἐρυθροῦ ἐναλλάξ καὶ μελανοῦ χρώματος. Τὸ δά-

Εἰκ. 5. Ἡ στέγη τοῦ τάφου Ρ μετὰ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν.

πεδον τοῦ θαλάμου καλύπτεται διὰ παρίνων πλακῶν οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ τοῦ δρόμου, ὅπερ καλύπτεται δι' ἰσχυροῦ συμπαγοῦς πηλοῦ. Αἱ πλευραὶ τοῦ δρόμου εἶναι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον κατεσκευασμένα ἀλλ' ἔλλειπει ὁ τελευ-

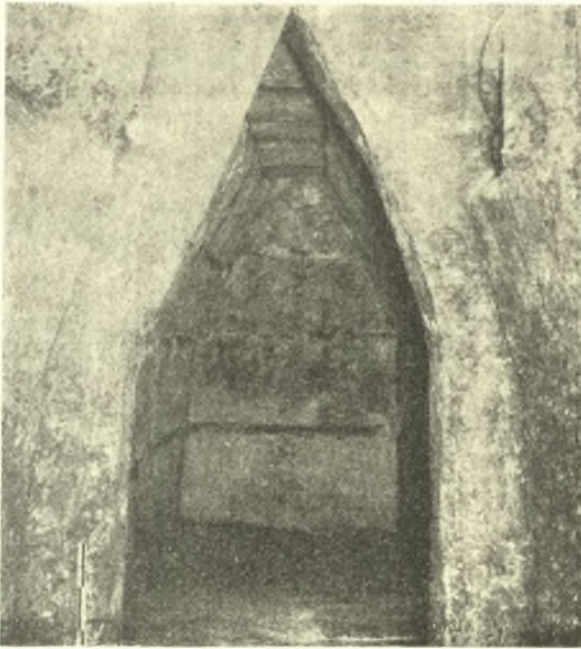

Εἰκ. 6. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ τάφου P κατὰ σχεδιάσμα Δ. Θεοχάρη.

ταῖος ἀνώτερος δόμος, ὅστις δὲν φαίνεται ὅτι ἀφηρέθη μεταγενεστέρως καὶ τὸ ἄνοιγμα ἄνω ἐπομένως εἶναι πολὺ πλατύτερον. Εὐρέθη δὲ τοῦτο ἀκάλυπτον ἐκτὸς μικροῦ μέρους πρὸς Βορρᾶν. Πιθανῶς δὲ ὅτι καὶ ἄλλο μικρὸν αὐτοῦ τμῆμα ἐκαλύπτετο περαιτέρω, διότι εὐρέθη κατὰ τὴν δυτικὴν

πλευρὰν ἐπὶ τοῦ τοίχου καλυπτήριος πλάξ, ἣτις ἀφηρέθη πιθανῶς κατὰ τὸ παλαιὸν ἄνοιγμα τοῦ τάφου.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου εὐρέθησαν πέντε τεμάχια ἐκ πωρίνων κιβωτιοσχημῶν λίθων, τῶν ὁποίων τὸ πάχος ἦτο περίπου τὸ αὐτὸ κυμαινόμενον μεταξὺ 0.30 μ. καὶ 0.25 μ., ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπετέλουν βαθμίδας κλίμακος, ἣτις εἶχε διεύθυνσιν ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ θαλάμου. Διότι τὸ ὀλικὸν ὕψος τῶν ὑποτιθεμένων

Εἰκ. 7. Ἀποψὶς τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ θαλάμου ἀπὸ Βορρᾶ.

τούτων βαθμίδων εἶναι 1.36 μ. προστιθεμένου δὲ καὶ τοῦ διαστήματος ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν τοίχων τοῦ δρόμου ἔχομεν περίπου τὸ ὀλικὸν ὕψος τούτου. Δὲν γνωρίζομεν ἂν καὶ ὁ δρόμος ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν ὡς ὁ θάλαμος ἀλλὰ δὲν εὐρέθησαν τμήματα καλυπτηρίων πλακῶν, ὥστε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐθραύσθησαν αὐτὰ ὅταν ἠνοιχθῆ ὁ τάφος οὔτε ἄλλωστε ἦτο καὶ ἀναγκαία ἡ ὀλικὴ τούτων καταστροφή. Δὲν γνωρίζομεν ἐπίσης ἂν ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου ἐκλείετο διὰ πετρῶν, διότι εὐρέθη ἀνοιχτή. Παρατηρήθη ὅμως ὅτι τὸ κονίαμα τῆς προσόψεως εἶχεν ἐμπιέσεις τινάς, αἵτινες προφανῶς ἐγένοντο, ὅταν τὸ κονίαμα

ἦτο νωπόν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου ἐκλείσθη μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν καὶ ὅτι δὲν ἐκαλύφθη ἀλλὰ κατεχώσθη ὁ δρόμος. Πρέπει δὲ καὶ τοῦτο νὰ παρατηρήσω. Ὅτι ἐνῶ οἱ λίθοι τοῦ τρίτου δόμου τῶν πλευρῶν τοῦ δρόμου φαίνονται συγκλίνοντες πρὸς τὰ ἔσω, οἱ λίθοι τοῦ τελευταίου ἄνω δόμου εἶναι κατ' εὐθύγραμμον κάθετον τρόπον ἐκτισμένοι καὶ μόνον οἱ δόμοι τοῦ πρὸς Βορρᾶν, κατὰ τὴν κλειστὴν εἴσοδον τοῦ δρόμου, τμήματος συγκλίνουν ὅπως καὶ οἱ τοῦ θαλάμου, σχηματίζοντες μετὰ τῆς σωζομένης καλυπτηρίου πλακὸς σαγματοειδῆ στέγην. Ἄλλ' ὅπωςδήποτε ἡ πρόσβασις πρὸς τὸν θάλαμον δὲν ἦτο δυνατὴ ἐκ τῆς βορείου εἰσόδου τοῦ δρόμου, ἥτις εὐρέθη κλειστὴ καὶ ἐλάχιστον διάστημα (0.50 μ.) ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ λάκκου. Ὅταν λοιπὸν ἠνοιγέτο ὁ τάφος πρὸς νέαν ταφὴν θὰ ἔπρεπε, ἂν ὁ δρόμος ἦτο ἀστέγαστος, νὰ ἀφαιρεθῶσι τὰ χώματα τοῦ δρόμου ἢ τινὲς τῶν καλυπτηρίων πλακῶν, ἂν ἦτο ἐστεγασμένος, ὅπερ δυσκολεύομαι νὰ πιστεύσω, πρὸς εὐκολωτέραν δὲ κάθοδον ὑπῆρχε πιθανῶς κλιμαξὶ λιθίνῃ. Ταύτην δυνατότητα νὰ ὑποθέσωμεν ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὰς προσβάσεις πολλῶν θαλαμοειδῶν τάφων ἐν οἷς εὐρέθησαν, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ δρόμου, δύο ἢ τρεῖς βαθμίδες λεαξυμέναι ἐν τῷ βράχῳ¹. Τινὲς τῶν τελευταίων τούτων τάφων καὶ μάλιστα οἱ ἐν Μυκῆναις ἀνήκουν εἰς τὴν ὑστεροελλαδικὴν I ἢ II. περιόδον. Κτιστὴ δὲ κλιμαξὶ ὑπάρχει εἰς ὅλους τοὺς ἀνευρεθέντας τάφους τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ χώρας Ugarit² ἐπὶ τῆς Συριακῆς ἀκτῆς ἔναντι τῆς Κύπρου, εἰς ἣν εὐρέθησαν παρόμοιοι τάφοι. Τούτων θαυμασίως διετηρήθη ὁ βορείως τῆς ἀρχαίας Σαλαμίνοσ καὶ τῆς Ἐγκομῆς τῆς προϊστορικῆς Ἀλασίας ἀνευρεθεὶς τάφος τοῦ Τράχωνα³ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Καρπασίας χερσονήσου, ἀκριβῶς ἔναντι τῆς Ugarit.

¹ Βαθμίδες εὐρέθησαν εἰς θαλαμοειδεῖς τάφους τῶν Μυκηνῶν, εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 10 τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, ΑΕ 1888, 128, καὶ εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 515, 516, 529 τοῦ νεκροταφείου «τοῦ Καλκάνη» Α. WACE, Chamber Tombs σ. 125· πρβ. καὶ A PERSSON, Royal Tombs at Dendra near Midea τάφος I σ. 81 καὶ New Tombs at Dendra τάφος 6 σ. 20. L. BLEGEN, ἔ.ά. τάφοι XLV, XLVI, I, VIII, XXXIX, LI σ. 234.

² Ἡ βιβλιογραφία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς σπουδαιότητος ταύτης πόλεως κειμένης κατὰ τὴν σημερινὴν Ras-Shamra καὶ τὸν παραλιακὸν λιμένα El Beida, τὸν «λευκὸν λιμένα» τῶν ἀρχαίων, εἶναι ἤδη πλουσιωτάτη. Τὰ κυριώτερα συμπεράσματα τοῦ ἀνασκαφῆος Cl. F. A. SCHAFFER ἐκτίθενται εἰς τὸν I τόμον τῆς σειρᾶς «Ugaritic». τοῦ ὁποῦ το δεύτερον κεφάλαιον ἀναφέρεται εἰς τὰς σχέσεις τῆς Ugarit πρὸς τὸν Αἰγαιακὸν κόσμον, σ. 53 κ.έ.

³ E. GJERSTAD, Swedish Cyprus Expedition I, 405. Περὶ τῆς ταυτίσεως τῆς θέσεως τῆς Ἐγκομῆς πρὸς τὴν τῆς ἀρχαίας Ἀλασίας ἰδὲ A. DUSSAUD εἰς Cl. SCHAFFER, Enkomi - Alasia, σ. 1 κ.έ.

Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τοῦ δρόμου καὶ τοῦ θαλάμου εὐρέθησαν ὑπολείμματα τινα ἐκ χρυσῶν κτερισμάτων καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου, ὅστις καὶ μόνον ἦτο, ὡς ἀνεφέραμεν, ἐστρωμένος διὰ πωρίνων πλακῶν εὐρέθη ἐντὸς μικρᾶς κοιλότητος, σχηματιζομένης κατὰ τινα ἄρμόν αὐτῶν, σφραγιδόλιθος ἐκ λίθου κορνεάλης μετὰ παραστάσεως πληγωμένης ἐλάφου (εἰκ. 8).

Ἀρχιτεκτονικὸς τύπος Τάφου Ρ. Ἡ πρωτότυπος μορφή τοῦ τάφου τούτου, εὐρεθέντος μάλιστα ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ περιβόλου τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων, γεννᾷ πολλὰ νέα προβλήματα καὶ προξενεῖ ὄλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Διότι διὰ πρώτην φοράν παρουσιάζεται εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ὁ τύπος τοῦ «κτιστοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου» (built chamber Tomb), ἐνῶ γνωστὸς εἶναι καὶ συνήθης εἰς τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον καὶ τὴν ἔναντι ταύτης Συριακὴν χώραν Ugarit (Ras - Shamra). Ὅταν ἐγένοντο γνωστοὶ τὸ πρῶτον¹ οἱ κτιστοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι, εὐρεθέντες κάτωθεν τῶν οἰκιῶν τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως καὶ τοῦ ἐπινείου αὐτῆς El.-Beida, ὁ Cl. Schaeffer παρωμοίωσε τούτους, συμφώνως πρὸς τὴν γενικὴν ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν, πρὸς τοὺς ἤδη γνωστοὺς τῆς Κύπρου καὶ μάλιστα πρὸς τὸν βασιλικὸν τάφον τῶν Ἰσοπάτων τῆς Κρήτης πλησίον τῆς Κνωσοῦ. Πράγματι δὲ ὁ τελευταῖος οὗτος καὶ ὁ τοῦ ἰδίου νεκροταφείου τάφος I² παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν ἐκφορικὴν κατασκευὴν καὶ πιθανῶς ἔφερον σαμαρωτὴν μετ' ἐπιπέδου ἢ μετ' ὀξείας ράχεως στέγην³.

Εἰκ. 8. Σφραγιδόλιθος ἐκ κορνεάλης ἐκ τοῦ τάφου Ρ.

Σημειοὶ ἐπίσης ὁ Evans⁴ τὴν ὑπαρξίν παρομοίων τάφων εἰς Λυτικὴν Κρήτην κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἰωσήφ Χατζηδάκη, γνωστὸς δὲ ἐκεῖθεν εἶναι ὁ τάφος τοῦ Μάλεμε δυτικῶς τῶν Χανίων, ὅστις ὅμως, ἐνῶ ἔχει τετράγωνον θάλαμον, στεγάζεται διὰ κυκλικῆς θόλου κυψελοειδοῦς, ἐκτισμένης κατὰ τὸν ἐκφορικὸν τρόπον ἀπὸ ὕψους 1.75 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Τοῦ

¹ Syria 1929, 221 κ.έ.

² A. EVANS, The prehistoric Tombs of Knossos σ. 136 κ.έ. Palace of Minos at Knossos IV, 771 κ.έ. καὶ The Tombs of the Double Axes and Associated Group σ. 6 κ.έ.

³ Ἡ στέγη δὲν διεσώθη καὶ δὲν εἶναι ἐπομένως γνωστὸς ὁ τρόπος τῆς στεγασεως. Νῦν δὲ μόνον ὁ λάκκος φαίνεται εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἔκειτο ὁ μεγαλοπρεπὴς τάφος τῶν Ἰσοπάτων, ἔξαφανισθεὶς τελείως ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τῆς ξενικῆς κατοχῆς.

⁴ EVANS, The t. of D. A. σ. 9. Ath. Mitt. 1910, 150.

ἰδίου δὲ τύπου εἶναι π. χ. καὶ ὁ τάφος Β τῆς Πραισοῦ¹ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης καθὼς καὶ οἱ τάφοι τῶν Σελλάδων τῶν Μέσα Μουλιανῶν τῆς περιοχῆς τῆς Σητείας², ἔξ ὧν ὁ εἰς μὲν ἔχει ὀρθογώνιον ἐπιμήκη θάλαμον ὁ δὲ ἕτερος σχεδὸν τετράγωνον.

Πολὺ πλησιέστερος πρὸς τὸν ἰδικόν μας εἶναι ὁ τάφος τῶν Δαμανίων τῆς Νοτίου Κεντρικῆς Κρήτης ἀνασκαφῆς ὑπὸ τοῦ Σ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΟΥ καὶ θεωρηθῆις ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὁ σημαντικώτερος μετὰ τὸν βασιλικὸν τάφον τῶν Ἴσοπάτων³. Ἐχει δὲ οὗτος μακρὸν διπλοῦν δρόμον ἄγοντα διὰ μνημειώδους προπύλου καὶ θύρας μετ' ὑπερθυρίου καὶ ἀνακουφιστικοῦ τριγώνου εἰς ὀρθογώνιον θάλαμον, τοῦ ὁποίου αἱ μακραὶ πλευραὶ, συγκλίνουσαι ἀπὸ ὕψους 1 περίπου μέτρου πρὸς τὰ ἔσω κατὰ τὸν ἐκφορικὸν τρόπον, συναντῶνται κατὰ τὴν κορυφὴν, ὅπως π. χ. οἱ τοῖχοι τῶν συγγών τῆς Γίρυνθος, χωρὶς νὰ ἀφήνεται κενὸς χώρος μετὰ τῶν τελευταίων ἄνω λίθων. Διαφέρει λοιπὸν καὶ ὁ τάφος οὗτος τοῦ νέου τάφου τῶν Μυκηνῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν κάτοψιν τῆς εἰσόδου καὶ τὴν στέγασιν τοῦ θαλάμου.

Πάντες γενικῶς οἱ τοῦ τύπου τούτου τάφοι τῆς Κρήτης, ὡς καὶ οἱ μετὰ κυκλικῷ θαλάμῳ θολωτοί, ἀνήκουν εἰς τὴν ὑστερομινωικὴν III περίοδον ἔξαιρέσει τοῦ βασιλικῷ τάφου τῶν Ἴσοπάτων καὶ πιθανῶς τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου Κεφάλα θολωτοῦ⁴. Εἰς τοὺς τάφους τοῦ εἴδους τούτου τῆς Κρήτης ὁ J. PENDLEBURY⁵ παραδέχεται μίαν συνεχῆ ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ τετραπλεύρου τύπου μετὰ τῆς σαμαρωτῆς (saddle roof) καὶ ἀψιδωτῆς (barrel vault) ἢ καὶ μετ' ὀξείας ῥάχους (keeled roof) εἰς τὸν πραγματικὸν θολωτὸν τάφον, διὰ τῆς βαθμιαίας διεισδύσεως στοιχείων ἐκ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, θεωρῶν ὡς μεταβατικὸν τύπον τὸν τοῦ τετραπλεύρου θαλάμου μετὰ κυκλικῆς κυπελοειδοῦς στέγης ὡς π. χ. τοῦ τάφου Β τῆς Πραισοῦ καὶ τοῦ Μάλεμε. Ἄλλ' ἢ ἀποψις αὕτη ἐλέγχεται νῦν ὡς λεκανθασμένη ἀνθεωρήσωμεν τὸν νέον θολωτὸν τάφον τοῦ λόφου Κεφάλα ὡς ἀνήκοντα πιθανώτατα εἰς τὴν ΥΜ II περίοδον⁶ ἂν μὴ καὶ ἀρχαιότερον. Εἰς δὲ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἔχομεν τὸν μεταβατικὸν τύπον τοῦ τετραπλεύρου θολωτοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ χρονολογήσις τοῦ νέου τάφου, ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων τοῦ Ἀνακτορικοῦ ἑυθυμοῦ, εἰς τοὺς ΥΕ II χρόνους εἶναι νεωτέρα τῆς ἐμφανίσεως τῶν παλαιότερων θολωτῶν τάφων καὶ

¹ BSA VIII, 1901 - 1902, 245 εἰκ. 14.

² AE 1904, 21 κ.έ.

³ AA 2, 1916, 171 κ.έ.

⁴ Ἀνευρέθη κατὰ τὸ 1938, AJA 1939, 128.

⁵ J. PENDLEBURY, The archaeology of Crete σ. 242 κ.έ.

⁶ Τὰ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τῆς θύρας γράμματα ἀνήκουν μᾶλλον εἰς τὴν Linear B γραφὴν.

ἐν Μυκῆναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, τινὲς τῶν ὁποίων, ὡς ὁ τοῦ Κορυφασίου τῆς Πύλου χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων¹, ἀποτελοῦντες μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν τῆς ἠπειρωτικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.

Συγκρινόμενος λοιπὸν ὁ νέος τάφος πρὸς τοὺς τοῦ ἰδίου τύπου τῆς Κρήτης καὶ δὴ τὸν βασιλικὸν τῶν Ἴσοπάτων εἶναι τοῦλάχιστον σύγχρονος καὶ παρουσιάζει, παρὰ τὴν ἀνάλογον ἐκ πρώτης ὄψεως ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν, πολλὰς οὐσιώδεις διαφορὰς. Ἡ σπουδαιότερα δὲ τούτων, νομίζω, συνίσταται εἰς τὴν ὀργανικὴν σχέσιν τοῦ δρόμου πρὸς τὸν θάλαμον.

Καὶ οἱ δύο τάφοι τῶν Ἴσοπάτων ἀποτελοῦνται ἐκ τοῦ θαλάμου, τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἄγει λοξῶς ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου. Ἔχουν λοιπὸν κατὰ τοῦτο τὴν γενικὴν κάτοψιν τῶν θαλαμοειδῶν τάφων.

Ὁ μνημειώδης ἔξ ἄλλου χαρακτῆρ τοῦ βασιλικοῦ τάφου τῶν Ἴσοπάτων ἐξαίρεται μάλιστα διὰ τῆς ὑψηλῆς θολωτῆς στέγης ἣτις, ὡς τοῦλάχιστον ἀναπαρεστάθῃ ὑπὸ τοῦ Th. Fyfe, ὑπερεῖχε τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ὡς καὶ εἰς τοὺς θολωτοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν².

Εἰς τὸν νέον τάφον τοῦ κύκλου ἡ πρόσβασις πρὸς τὸν θάλαμον δὲν πραγματοποιεῖται ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ δρόμου, ὅστις δὲν ὀδηγεῖ ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους πρὸς τὸν τάφον ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς τὸν θάλαμον ἀποτελῶν οἰοεὶ προθάλαμον. Οὕτως ἡ πρόσβασις δὲν εἶναι ἐφικτὴ κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀλλ' ἀπὸ 2 περίπου μέτρων βάθους ἐντὸς τοῦ λάκκου καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῆς ὑποτιθεμένης κλίμακος ἐντὸς τοῦ δρόμου. Ἡ καταγωγὴ λοιπὸν τοῦ τύπου τούτου τῶν τάφων δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὸν λαξευτὸν θαλαμοειδῆ, ὅστις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μοναδικὸν τούτου πρότυπον.

Ἄλλ' ἡ κατασκευὴ τοῦ κτιστοῦ τάφου ἐντὸς τοῦ σκάμματος τοῦ παλαιότερου καθέτου λακκοειδοῦς τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων ὑποδεικνύει, νομίζω, τὴν πρωταρχικὴν σύλληψιν τῆς ἰδέας τοῦ νέου τύπου.

Εἶναι προφανὲς ὅτι καὶ τοῦ παλαιότερου λακκοειδοῦς τάφου αἱ πλευραὶ ἦσαν ἐκτισμέναι διὰ λίθων ὡς καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων τάφων, τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τοῦ νέου κύκλου τοῦ Γ π. χ. τοῦ Ε τοῦ Ο καὶ τοῦ πλησίον πρὸς Βορρᾶν Α. Ὑπολείμματα δὲ τῶν πλευρικῶν τοίχων δύναται νὰ θεωρηθῶν οἱ σφζόμενοι ὀπισθεν τῶν πλευρῶν τοῦ νέου κτιστοῦ τάφου λίθοι χρησιμοποιοηθέντες ὡς παραγεμίσματα. Οἱ λακκοειδεῖς τάφοι εἶναι ἐστεγασμένοι διὰ δοκῶν καὶ πλακῶν ἐκ σχιστολίθου καὶ παρὰ τὴν ἐπικάλυψιν διὰ παχέος στρώματος ἐκ πηλοῦ Ἰλέσσα ἡ προστασία αὐτῶν

¹ C. BLEGEN ἐν *Hesperia* 1954, 158 κ. ἐ.

² A. EVANS, *The Pr. T. at K.* σ. 140 καὶ 161 κ. ἐ. εἰκ. 145. - J. PENDLEBURY, ἑ.ἀ. σ. 308.

ἀπὸ τῶν ὑδάτων δὲν ἦτο ἰδεώδης καὶ τὸ ὑπερβολικὸν βᾶρος τῆς στέγης καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς ὑπερκειμένων χωμάτων ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς θραύσεως τῶν δοκῶν καὶ τῆς πρωίμου καταρρεύσεως καὶ καθιζήσεως τοῦ τάφου. Εἰς ἑκάστην ἐξ ἄλλου νέαν ταφὴν δύσκολος ἦτο ἡ μερικὴ ἀφαίρεσις τῆς στέγης. Τὰ μειονεκτήματα ταῦτα ἀπεφεύγοντο διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ τοῦ τάφου εἰς τὸν κυρίως νεκρικὸν θάλαμον καὶ τὸν προθάλαμον ἢ δρόμον, ὅστις μόνον θὰ ἀπεκαλύπτετο εἰς περίπτωσιν νέου ἐνταφιασμοῦ. Ἡ χρῆσις δὲ τῆς ἐκφορικῆς σαμαρωτῆς στέγης ὑπῆρξεν ὁ καλύτερος τρόπος τῆς πρὸς τὰς πλευρὰς διοχετεύσεως τῶν ὠθήσεων τοῦ ὑπερβολικοῦ βάρους τῶν ὑπερθεν χωμάτων.

Πιστεύω διὰ τοῦτο ὅτι ὁ νέος κτιστὸς θαλαμοειδῆς τάφος τῶν Μυκηνῶν ἀποτελεῖ κατά τινα τρόπον οἰκοδομικὴν καὶ τεχνικὴν βελτίωσιν κατὰ τὴν ἀνακατασκευὴν τοῦ παλαιότερου λακκοειδοῦς διὰ τῆς ἐπενδύσεως τῶν παλαιῶν πλευρικῶν τοίχων διὰ λελαξευμένων πωρολίθων, τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀρχικοῦ τάφου εἰς δύο μέρη καὶ τῆς ἀλλαγῆς τρόπου στεγάσεως. Τινὰ ἐκ τῶν νέων τούτων οἰκοδομικῶν στοιχείων ἐδιδάχθη ὁ τεχνίτης ἐκ τοῦ σχήματος καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν θαλαμοειδῶν καὶ θολωτῶν τάφων καὶ προσήρμοσε πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ ὑπάρχοντος ἐκεῖ λακκοειδοῦς τάφου.

Οὕτως ὁ ἐκφορικὸς π.χ. τρόπος στεγάσεως ἦτο γνωστὸς καὶ παλαιότερον εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν θολωτῶν τάφων καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς Μυκῆνας ἐκ τῶν τῆς πρώτης ομάδος, κατὰ τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τοῦ A. Wace, οἵτινες ἀνήκουν εἰς τὴν ΥΕ I περίοδον¹.

Ὁ εὐθύγραμμος ἐξ ἄλλου τρόπος σαμαρωτῆς στέγης παρουσιάζεται εἰς τινὰς τῶν θαλαμοειδῶν τάφων τῆς Ἀσίνης καὶ τῶν Δενδρῶν², ἐνῶ εἰς ἄλλους αἱ ἐπικλινεῖς πλευραὶ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι εὐθύγραμμοι ἀλλὰ σχηματίζουν καμπύλην ἐν εἴδει ἀψίδος μετὰ ὀξείας ράχεως, διὰ λόγους καθαρῶς τεχνικούς, ὡς πιστεύω, διότι διὰ τῆς καμπύλης ἐπιφανείας ἦτο δυσκολωτέρα ἡ πτώσις τεμαχίων τοῦ μαλακοῦ βράχου. Εἶναι δὲ οἱ τάφοι οὗτοι ἐκ τῶν παλαιότερων ἀνήκοντες εἰς τὴν ΥΕ I ἢ ΥΕ I πρὸς II περίοδον ἀρχαιότεροι λοιπὸν τοῦ νέου κτιστοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου. Ἡ λοξὴ ἐπίσης κάτοψις τῆς προσόψεως εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν θαλαμοειδῶν τάφων, εἰς τινὰς τῶν ὁποίων καὶ μάλιστα τῶν νεωτέρων εἶναι λίαν ἔντονος καὶ σχεδὸν σφηνοειδῆς τὴν αὐτὴν δὲ κάτοψιν παρουσιάζουν συνήθως καὶ αἱ εἴσοδοι, αἵτινες εἶναι κατὰ κανόνα στενώτεραι τῶν προσόψεων

¹ Ἐχω ὀρισμέναις ἐπιφυλάξεις διὰ τὴν χαμηλὴν χρονολογίαν τῶν τάφων τῆς πρώτης καὶ δευτέρας ομάδος καὶ μάλιστα τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Αἰγίσθου, περὶ ὧν θέλω πραγματευθῆ προσεχῶς.

² A. PEARSSON, R. T. at D. σ. 75 N. T. at D. Τάφος 6, 8 καὶ 9 σ. 23, 38, 55 καὶ εἰκ. 20, 37, 54 καὶ 59.

κατ' ἐξαιρέσιν καταλαμβάνουσαι δλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ δρόμου¹. Γενικῶς ἡ κλίσις τῶν πλευρῶν τῶν εἰσόδων ἄρχεται ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου, ὑπάρχουν ὅμως περιπτώσεις εἰς τὰς ὁποίας αἱ πλευραὶ εἶναι κἀθετοὶ μέχρις ἑνὸς περίπου μέτρου ἀπὸ τοῦ δαπέδου² καὶ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἄρχεται ἡ πρὸς τὴν κορυφὴν λοξὴ κλίσις, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὸν νέον τάφον.

Ἄλλὰ πολὺ περισσότερα κοινὰ στοιχεῖα παρουσιάζει οὗτος συγκρινόμενος πρὸς τοὺς ὑπὸ τὰς οἰκίας κειμένας τάφους τῆς Ras - Shamra καὶ El - Beida. Συμφώνως πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ ἀκατάπονητου ἀνασκαφῆως CL. SHAEFFER³ ἡ ἐμφάνισις μυκηναϊκῶν ἀντικειμένων εἰς τοὺς τάφους τῆς Ugarit χρονολογεῖται τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 16ου π. X. αἰῶνος. Διακόπτεται δὲ ἡ πρώτη αὕτη διείσδυσις ἐπ' ἀρχετὸν χρονικὸν διάστημα λόγῳ πολιτικῶν μεταβολῶν, ἐπανεμφανιζομένη πλέον ἰσχυρὰ καὶ θεαματικῆ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου π. X. αἰῶνος, τόσον μάλιστα ὥστε νὰ παρουσιάζεται ὡς οὐχὶ ἀπλῆ ἐμπορικὴ ἐπαφὴ ἀλλ' ὡς ἀποικιακὴ ἐγκατάστασις. Παραλλήλως δὲ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν κτιστῶν θαλαμοειδῶν τάφων δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς δύο περιόδους.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τῶν τάφων καὶ τῶν δύο περιόδων ὑφίσταται Αἰγαιακὰς ἐπιδράσεις, ὡς εἶναι ὁ ἐκφορικὸς π.χ. τρόπος στεγάσεως τοῦ θαλάμου καὶ ὁ δρόμος τοῦ τάφου, βραχύτερος εἰς τοὺς παλαιότερους, μακρότερος εἰς τοὺς νεωτέρους⁴. Ἐν ἑκ τῆς Κρήτης ἢ ἑκ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἐδανείσθησαν τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι ζήτημα συνδεόμενον πρὸς τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ θολωτοῦ τύπου τῶν τάφων καὶ δὲν ἀποτελεῖ θέμα τῆς παρουσίας ἐκθέσεως. Δὲν ἀπέχομεν ὅμως πολὺ τῆς καθολικῆς συμφωνίας περὶ τῆς ἠπειρωτικῆς κατὰ πρῶτον λόγον συμβολῆς εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ, μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι συνετελέσθη αὕτη ἐκεῖ ἤδη ἀπὸ τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων⁵. Ὁ τάφος τῶν Ἰσοπάτων, τὸν ὁποῖον, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Evans καὶ νῦν, σοφοὶ ἐρευνηταὶ τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ φέρουν ὡς πρότυπον, εἶναι μεταγενέστερος τῶν ἀρχαιότερων τάφων τῆς Ras - Shamra τῶν LVI π.χ. καὶ LXV καὶ οὗτοι ὑπῆρξαν τὰ πρότυπα καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως. Καὶ ὁ κατὰ τὸ 1938 ἀνευρεθεὶς μικρὸς θολωτὸς τάφος τοῦ λόφου Κεφάλαι νοτίως τῶν Ἰσοπάτων, εἰς ὃν πολλὰς ἐλπίδας ἀνέθεσαν οἱ ὑπέρμαχοι τῆς κρητικῆς καταγωγῆς τοῦ θο-

¹ A. PEARSSON, N. T. at D. τάφος 6 σ. 21 εἰκ. 20, 21, 23.

² Τὸ παρατήρησεν ὁ C. BLEGEN, ἔ.ἀ. I 239, 128, 133 τάφοι XXXIII καὶ XXXIX.

³ Ugaritica I σ. 69 κ.ἐ. πρβ. καὶ Stratigraphie Comparée et Chronologie de l'Asie Occidentale, σ. 8 κ.ἐ.

⁴ Syria XIX, 1938, 248 κ.ἐ.

⁵ Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 255 καὶ ὑποσ. 1, 256 ὑποσ. 1.

λωτοῦ τύπου, εἶναι πάντως μεταγενέστερος τοῦ τάφου τοῦ Κακοβάτου καὶ δὲν δύναται νὰ χρονολογηθῇ ὑψηλότερον τῆς 15ης π. Χ ἑκατονταετηρίδος¹. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ σύγκρισις τοῦ Τάφου Ρ πρὸς τοὺς τάφους τῆς Ras - Shamra προσλαμβάνει ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον.

Εἰς τοὺς τάφους τῆς Ras - Shamra ὁ δρόμος δὲν χρησιμεύει διὰ τὴν ὁμαλὴν πρόσβασιν πρὸς τὸν θάλαμον ὡς εἰς τοὺς θαλαμοειδεῖς τάφους τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κρήτης καὶ τοῦ κτιστοῦ τάφου τῶν Ἴσοπάτων ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸν ἀπαραίτητον χῶρον διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς κλίμακος. Καὶ πρέπει, νομίζω, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ νέος τάφος τῶν Μυκηνῶν εἶχε λιθίνην κλίμακα², δεύτερον τοῦτο στοιχεῖον ὁμοιότητος πρὸς τοὺς τάφους τῆς Ras - Shamra. Ἡ εἴσοδος τοῦ νέου τάφου μὲ συγκλίνοντας τοὺς δύο ἀνωτέρους δόμους, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν τριγωνικὸν τόξον, συναντᾶται ἐπίσης εἰς τοὺς τάφους τῆς Ras - Shamra συνήθως μετὰ τῆς κλειδῆς ἐν σχήματι Τ, ἣτις ἐνσφηνώνεται μετὰ τῶν δύο τελευταίων λίθων, ἢ καὶ ἄνευ αὐτῆς, ὡς εἰς τοὺς τάφους VII καὶ XXXI³. Ἡ κλεῖς δὲν συναντᾶται εἰς τὴν μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα ἀλλ' ὁ τύπος τῆς γωνιώδους ἄνευ ἀπολήξεως ἐνθυμίζει τὰς σύριγγας τῆς Τίρυνθος καὶ τὸ ἀνακουφιστικὸν τρίγωνον τῶν τάφων τῆς 2ας καὶ 3ης ομάδος τῶν Μυκηνῶν, τῆς ΥΕ II καὶ III περιόδου, ὅπου ὁμως αἱ εἴσοδοι κλειόμεναι διὰ θυρῶν ἔφερον ὑπερθύρια. Αἱ αὐταὶ ἀναλογίαι παρατηροῦνται καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς θολωτῆς στεγασέως τοῦ θαλάμου. Οἱ τοῖχοι τῶν μακρῶν πλευρῶν συγκλίνουν εἰς ἄλλους περισσότερον καὶ εἰς ἄλλους ὀλιγώτερον, σχηματίζουσαι σαγματοειδῆ στέγην, ἀφηνωμένου ἄνω κενοῦ, κλειομένου διὰ κλειδῆς. Εἰς τὸν τάφον τῶν Μυκηνῶν, ὡς εἴπομεν, τὸ κενὸν κλείεται διὰ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν, ἀλλ' ἡ μορφή καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀποψὶς τῆς στέγης εἶναι ἡ ἴδια. Εἰς τὸν τάφον VIII μάλιστα τῆς Ras - Shamra ἡ σύγκλισις ἄρχεται ἀφ' ἱκανοῦ ὕψους ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἐνῶ τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων εἶναι κατ' ἰσόδομον κάθετον τρόπον ἐκτισμένον⁴.

Τὰ δάπεδα τῶν θαλάμων τῶν τάφων τῆς Ras - Shamra εἶναι ὡς καὶ τοῦ τάφου τῶν Μυκηνῶν διὰ πωρίνων πλακῶν ἐστρωμένα⁵ καὶ τέλος τὸ ἐπίχρισμα τῶν ἄρμων τῶν λίθων καὶ τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῶν Μυκηνῶν παρουσιάζεται καὶ εἰς τοὺς τάφους τῆς Ras - Shamra⁶. Ἐκ τῆς βρα-

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 254. DORO LEVI εἰς Κρητικὰ Χρονικὰ 1950, 181 κ.έ. - P. DEMARGNE, Crète Dédalique σ. 56 καὶ ὑποσ. 2.

² ἔ.ἀ. σ. 251. Βαθμίδες παρατηροῦνται, ὡς εἴπομεν, λελαξευμένα ἐν τῷ βράχῳ καὶ εἰς θαλαμοειδεῖς τάφους τῶν Μυκηνῶν Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 252 ὑποσ. 1

³ CL. SCHAEFFER, Ugaritica I σ. 79 εἰκ. 81 καὶ 87 πίν. XVI, 1.

⁴ CL. SCHAEFFER, ἔ.ἀ. εἰκ. 78.

⁵ CL. SCHAEFFER, ἔ.ἀ. σ. 86 κ.έ. πίν. XVII εἰκ. 84.

⁶ CL. SCHAEFFER, ἔ.ἀ. σ. 87 πίν. XVI, 1 καὶ εἰκ. 85.

χείας ταύτης ἐπισκοπήσεως ἐξάγονται νομίζω τὰ ἐξῆς συμπεράσματα :

1. Ὅτι ὁ νέος τάφος τῶν Μυκηνῶν εἶχεν ὡς πρότυπον τοὺς τάφους τῆς Ras-Shamra, ὅπου ὁ τύπος τοῦ τετραπλεύρου κτιστοῦ ὑπογείου θαλάμου ἐπεκράτησεν ἀπὸ παλαιοῦ δανεισθεὶς ἐκ παλαιότερων μνημείων τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου, ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ SCHAEFFER, φέρων ὡς παράδειγμα τὸ ὑπόγειον τοῦ Til-Bassib ἐπὶ τοῦ μέσου Εὐφράτου¹.

2. Τοὺς τάφους τῆς Ras-Shamra εἶχον ὡς πρότυπον καὶ ὁ τάφος τῶν Ἰσοπάτων καὶ οἱ μεταγενέστεροι κτιστοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι τῆς Κρήτης.

3. Ὅτι πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἔλαβον κυρίως οἱ νεώτεροι τάφοι τῆς Ras-Shamra ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἢ μετὰ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνία, ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν παλαιότερων τάφων, μετεβλήθη εἰς μόνιμον ἀποικιακὴν ἐγκατάστασιν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος.

4. Ὅτι ἐν ᾧ εἰς τὴν Κρήτην ὁ τύπος οὗτος διατηρεῖται καὶ ἐξελισσεται ἀπὸ τῆς ΥΜ III ἐποχῆς μέχρι καὶ γεωμετρικῶν χρόνων εἰς τὴν Ἑλλάδα παραμένει μεμονωμένον παράδειγμα.

5. Ὅτι ὁ νέος τάφος τῶν Μυκηνῶν ἀνήκει εἰς τοὺς πρώιμους ΥΕ II χρόνους, δὲν ἀπέχει λοιπὸν πολὺ χρονολογικῶς τῶν νεωτέρων ταφῶν Γ, Δ καὶ Ο τοῦ νέου κύκλου.

Εἰς ποῖον ὅμως ἀνήκει ὁ νέος τάφος καὶ διὰ ποῖον λόγον κατεσκευάσθη ἐντὸς παλαιότερου λακκοειδοῦς εἶναι ζήτημα εἰς τὸ ὁποῖον μεθ' ἱκανῆς μόνον φαντασίας δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν.

Θὰ ἦτο ἔλκυστικὸν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἀνήκει εἰς Μυκηναϊὸν τινα ἄποικον τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῶν τάφων τοῦ νέου κύκλου ἐπιστρέψαντα ἢ ἐγκατασταθέντα διὰ πολιτικῶς ἢ ἐπιγαμίας λόγους εἰς τὰς Μυκίνας καὶ ταφέντα ἐντὸς τοῦ παλαιότερου λακκοειδοῦς τάφου τῶν προγόνων του, εἰς οὓς ἀνήκον οἱ παραμερισμένοι σκελετοὶ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ τάφου Ρ². Ἐκτίσθη δὲ τότε ὁ νέος τάφος κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν μνημειωδῶν ὑπογείων νεκρικῶν θαλάμων τῆς μακροῦς πατρίδος του.

Τάφος Σ καὶ Τ. Καὶ οἱ δύο οὗτοι τάφοι, ὡς ὁ κατωτέρω περιγραφόμενος Υ, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν Ν.Α. πλευρὰν τοῦ κύκλου, ὅπου κατὰ τὰς τῶν προηγουμένων ἐτῶν ἀνασκαφὰς εἶχον ἐπισημανθῆ ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων μικρῶν λίθων, οἷτινες ἀπετέλουν τὴν περίμετρον τῶν ἐπ' αὐτῶν τύμβων. Ὁ Σ τάφος κεῖται Ν.Α. τοῦ μεγάλου τάφου Λ καὶ εἶναι μικρὸς καὶ ἀβαθῆς λάκκος (διαστάσεων 1.12 × 0.77 μ.) μετὰ συνήθους βαθμίδος (πατούρας). Περιεῖχε τὸν σκελετὸν ἑνὸς μόνου νεκροῦ εἰς στάσιν συνεσταλμένην καὶ οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχε.

¹ Syria 1938 σ. 248 καὶ Ugaritica σ. 90 κ. ἐ.

² Ἴδὲ ἀνωτέρω σ. 248.

Ὁ τάφος Γ εὐρέθη ἀκριβῶς ἀνατολικῶς τοῦ Α καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν πλευρὰ αὐτοῦ εἶχε καταρρεύσει ἐντελῶς. Ἦτο δὲ οὗτος βαθὺς λάκκος (1.71 μ.) καὶ ἀρκούντως μέγας (διαστάσεων 1.81 × 0.91 μ.) περιοριζόμενος κατὰ τὸ κάτω μέρος διὰ πλινθοκτίστων τοίχων, ὅπως εἰς τὸν τάφον Γ καὶ Β. Καὶ τὸ δάπεδον δὲ αὐτοῦ ἦτο κεκαλυμμένον διὰ ποταμίων χαλίκων. Ἦτο λοιπὸν ἐπιμελῶς κατεσκευασμένος. Ἄλλ' εὐρέθη μικρὸς ὀστῶν καὶ κτερισμάτων, ἐξ οὗ συμπεραίνω ὅτι πιθανώτατα ὁ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Α τάφου καὶ

Εἰκ. 9. Ἀποψις τοῦ τάφου Υ.

πολὺ πλησίον τοῦ Τ ἀνευρεθεῖς παραμερισμένος σκελετὸς μετὰ χρυσῶν τινῶν κτερισμάτων¹ ἀνήκεν εἰς τὸν τάφον Τ, τοποθετηθεὶς ἐκεῖ κατὰ τὴν σκαφήν τοῦ λάκκου τοῦ Α τάφου, ὁπότε κατέρρευσεν ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Τ.

Τάφος Υ. Ὁ τάφος οὗτος ἀνεσκάφη ἀκριβῶς νοτίως τοῦ τάφου Ρ, τοῦ ὁποίου τμῆμα τῆς νοτίας πλευρᾶς ταυτίζεται πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ Υ. Ἐκτίσθη δὲ ἡ πλευρὰ αὕτη διὰ πλίνθων, ἀφοῦ κατεστράφη κατὰ τὴν σκαφήν τοῦ λάκκου ὁ παλαιότερος μεσοελλαδικὸς τοῖχος. Αἱ λοιπαὶ πλευραὶ τοῦ τάφου εὐρέθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον κατεστραμμέναι, πιστεύω ὅμως ὅτι ἦσαν ἐν μέρει ἐκτισμέναι

διὰ λίθων, διότι πολλοὶ τούτων εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων, αἵτινες ἦσαν ἐκ μελανῶν χωμάτων, ἀναμειγμένων ἐν μέρει μετὰ τῶν ξερυθρωπῶν ἐπιχώσεων τοῦ Ρ τάφου, καὶ διότι τὸ δάπεδον τοῦ τάφου εὐρέθη εἰς ἐλάχιστον βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μελανοῦ βράχου, ὅστις εἶχε κοπῆ παλαιότερον ὑπὸ τοίχων μεσοελλαδικῶν οἰκιῶν.

Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθη εἰς μόνον σκελετὸς ἀνήκων κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ J. L. Hangel εἰς γυναῖκα τριακονταετῆ περίπου. Εἶχε δὲ ὁ σκελετὸς διεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. ὡς καὶ οἱ λοιποί, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, σκελετοὶ τῶν λοιπῶν τάφων καὶ εὐρίσκετο ἐκτάδην ἐπὶ τοῦ δαπέδου

¹ ΠΑΕ 1953 σ. 217.

μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. καὶ τὰς παλάμας τῶν χειρῶν ἐπὶ τῆς λεκάνης (εἰκ. 9).

Ὁ τάφος ἦτο ἀρκούντως πλούσιος. Εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ 9 ἐν ὄλῳ πῆλινα ἀγγεῖα, ἔξ ὧν 6 εἶναι μινύεια κύπελλα μετὰ στιλπνοῦ μελανοῦ ἢ κιτρινοῦ ἐπιχρίσματος, ἐν μικρὸν ἄσκοειδὲς ἀγγεῖον καὶ δύο ἀμφορεῖς, ἔξ ὧν ὁ ἐν εἰκ. 10 εἰκονιζόμενος εἶναι ἔξ ἐρυθροποῦ πηλοῦ μετὰ λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ ἀμαυρᾶς (matt) διακοσμῆσεως. Φέρει δύο καθέτους ταινιοειδεῖς λαβὰς καὶ ἔχει ὕψος 0.21 μ. καὶ διάμετρον κορμοῦ 0.18 μ. Τὸ διακοσμητικὸν σχέδιον συνίσταται ἐκ δύο μὲν ἄνω κατὰ τὴν βᾶσιν τοῦ λαιμοῦ μελανῶν ταινιῶν, τριῶν δὲ κάτωθεν τῶν λαβῶν ἐπὶ τῆς κοιλίας, τοῦ μεταξὺ αὐτῶν πεδίου διαχωριζομένου διὰ 3 ἐκάστοτε καθέτων γραμμῶν εἰς 6 τετράγωνα (μετόπας) ἐντὸς τῶν 4, τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἑλικοειδὲς κόσμημα (εἰκ. 10).

Εἰκ. 10. Ἀμφορεὺς καὶ περόνη ἐκ τοῦ τάφου Υ.

Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς εὐρέθησαν δύο φύλλα χρυσοῦ συνδεόμενα διὰ χρυσῆς ταινίας ἀποτελοῦντα εἶδος διαδήματος. Περὶ τὸν λαιμὸν τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν πολλαὶ μικραὶ ψηφίδες περιδεραίου ἐκ κορυβαλίνης καὶ ἄλλων ἡμιπολυτίμων λίθων καθὼς καὶ 4 ἐγκόλπια ἐκ φαγεντιανῆς καὶ ἐν ἄλλο ἐκ λίθου μετ' ὀπῆς ἄνωθεν, ὅπερ εὐρίσκετο κατὰ τὸ κέντρον τοῦ περιδεραίου. Εὐρέθησαν ἐπίσης 2 ἀργυρᾶ ἐνώτια, 3 χαλκοὶ δακτύλιοι, ἐλάσματα τινα χρυσᾶ γύρω τοῦ κορμοῦ ἐκ διακοσμῆσεως πιθανῶς τῶν ἐνδυμάτων καὶ κατὰ τὸν ἄνω περιγραφέντα ἀμφορέα, 5 περόναι, ἔξ ὧν ἡ μία ἀργυρᾶ αἰδὲ ἄλλαι ἐκ χαλκοῦ. Ἡ μία τούτων ἔχει κεφαλὴν ἔξ ὀρείας χρυστάλλου μετὰ κοχλιοειδοῦς ἐγγλύπτου διακοσμῆσεως. Ὁ τάφος Υ ἀνήκει εἰς τὴν μέσην ἐποχὴν τοῦ ταφικοῦ περιβάλου, σύγχρονος πρὸς τὸν Β καὶ τὸν Ι τάφον.

Τάφος Φ. Οὗτος εὐρέθη δυτικῶς τοῦ Υ τάφου καὶ εἶναι μικρῶν διαστάσεων (1.10 × 0.60 μ.) ἔχων διεύθυνσιν ὡς καὶ ὁ Σ τάφος ἔξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς. Τὰ μελανόφαια χρώματα τῶν ἐπιχρίσεων εἶχον ἀνατραχθῆ καὶ ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν ὀστᾶ ἐκ τοῦ σκελετοῦ τοῦ νεκροῦ εἶχε δὲ ἀρκετὸν βάθος, 2 περίπου μέτρων. Εἶχε καὶ αὐτὸς βαθμίδα (πατού-

ραν) κατὰ τὰς πλευρὰς εἰς ὕψος 0.30 ἀπὸ τοῦ πυθμένος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἄλλο εὐρέθη εἰμὴ μικρὸν χειροποίητον χονδροειδὲς κυάθιον, ὕψ. 0.06, μετὰ μιᾶς καθέτου ἐπὶ τῶν χειλέων κυλινδρικήσ λαβῆς καὶ ἄμαυράσ διακοσμήσεωσ ἐκ τριῶν ταινιῶν κάτω τῶν χειλέων. Ἐπὶ δὲ τῆσ πρὸσ Βορρᾶν βαθμίδοσ εὐρέθη δλόκληρον σχεδὸν χειροποίητον μινύειον κύπελλον, ὕψ. 0.13, χονδροειδὲσ καὶ χειροποίητον μετ' ἐπιχρίσματοσ πορτοκαλόχρου. Ἐπὶ τοῦ ἐγκοίλου λαιμοῦ, ἀρχόμεναι κάτωθεν τῶν χειλέων, ὑπάρχουν δύο κάθετοι ταινιοειδεῖσ λαβαί. Καὶ τὰ δύο ταῦτα ἀγγεῖα χρονολογοῦν τὸν τά-

Εἰκ. 11. Ἀποψὶσ τοῦ τάφου Α 2.

Ἐντὸσ τοῦ τάφου εὐρέθησαν δύο σκελετοί, ἐξ ὧν ὁ εἰσ ὠρίμου, ἦτο παραμερισμένος κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν ὁ δὲ ἕτεροσ, μικροῦ παιδίου, εὐρέθη εἰσ συνεσταλμένην στάσιν κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν (εἰκ. 11).

Καὶ ὁ τάφοσ οὗτοσ εἶναι ἐκ τῶν παλαιότερων, ὡσ καταφαίνεται ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐντὸσ αὐτοῦ τριῶν μικρῶν πηλίνων χειροποιήτων ἀγγείων, μιᾶσ πρόχου, ἑνὸσ κυαθίου καὶ ἑνὸσ ἀμοφορέωσ. Τὸ κυάθιον ὀλίγον μικρότερον τοῦ ἐν τῷ τάφῳ Φ εὐρεθέντοσ (ὕψ. 0.04 μ.) ἔχει τὸ αὐτὸ σχῆμα ἀλλ' ἢ ἐργασία αὐτοῦ εἶναι πλέον ἐπιμελετημένη. Ἡ λαβὴ διακοσμεῖται διὰ γραμμῶν καὶ ὁ κορμὸσ δι' ἄμαυρῶν ταινιῶν. Γενικῶσ δὲ τὰ ἀγγεῖα

φορὸν ὡσ ἕνα τῶν παλαιότερων τοῦ κύκλου, σύγχρονον πιθανῶσ πρὸσ τὸν Σ, τὸν Τ καὶ τὸν Α 2.

Τάφοσ Α 2. Κατὰ τὴν περυσινήν σκαφήν τοῦ Α τάφου εἴχομεν ὑποπιτεύσει ὅτι τὸ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν αὐτοῦ διαφανόμενον λάξευμα τοῦ βράχου ἐν εἶδει κόγχησ ὑπέκρυπτε παλαιότερον τάφον, τοῦ ὁποίου ἡ νοτία πλευρὰ κατεστράφη κατὰ τὴν λάξευσιν τοῦ Α τάφου¹. Καὶ πράγματι κατὰ τὴν σκαφικὴν ἐρευναν τοῦ πρὸσ Βορρᾶν τοῦ Α τάφου χώρου ἀνευρέθη μικρὸσ τάφοσ, διαστάσεων 1.05 × 0.60 μ., μετὰ πατούρασ διὰ τὰς ξυλίνασ δοκούσ, αἵτινεσ προσηρμόζοντο ἐπ' αὐτῆσ καὶ ἔστερεοῦντο διὰ λίθων ὡσ εἰσ τὸν Δ καὶ Β τάφον.

¹ ΠΑΕ, 1953, 219 ὕποσ. 1.

τοῦ τάφου τούτου δεικνύουν συγκρινόμενα πρὸς τὰ τοῦ Φ πλέον ἐξειλιγμένον στάδιον (εἰκ. 12).

Μεσοελλαδικὸς τοῖχος. Κατὰ τὴν περυσινήν σκαφήν εἶχομεν παρατηρήσει τοῖχον πρὸς Βορρᾶν τοῦ Λ₂ τάφου ὅστις εἶχε διεύθυνσιν ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς. Κατὰ τὴν περαιτέρω δὲ ἐφετινὴν σκαφήν εὐρέθη, ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος ἦτο ἀρκετὰ μακρὸς ἐκτεινόμενος πρὸς Ἀνατολάς καὶ πέραν τοῦ Υ τάφου, τοῦ ὁποίου ἡ βόρειος πλευρά, ὅταν ἐσκάφη, κατέστρεψε τμῆμα τοῦ τοίχου τούτου. Δὲν εἶναι δὲ ὁ τοῖχος οὗτος ἐντελῶς εὐθύγραμμος ἀλλὰ σχηματίζει ἐλαφρὰν καμπύλην. Κάτωθεν τοῦ τοίχου τούτου παρατηρήθη κατὰ τὸν πρὸς Β. τοῦ Λ τάφου χῶρον καὶ ἕτερος ἀρχαιότερος τοῖχος, ὥστε νὰ εἶναι βέβαιον ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα ἀλλεπάλληλα μεσοελ-

Εἰκ. 12. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Λ₂.

λαδικὰ κτίσματα. Ὑπέθεσα κατ' ἀρχὰς ὅτι ὁ νεώτερος τῶν δύο τούτων τοίχων, ἔχων ἐλλειψοειδῆ ἐν μέρει μορφήν, ἦτο ὑπόλειμμα παλαιότερου μεσοελλαδικοῦ κυκλικοῦ περιβόλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιλαμβάνοντο οἱ παλαιότεροι τάφοι Σ, Τ, Φ καὶ Λ₂ καὶ ὅτι οὗτος ἐγκατελείφθη, ὅταν κατεσκευάσθη ὁ νέος περίβολος καὶ κατεστράφη μερικῶς ὑπὸ τῶν νέων τάφων ὡς π. χ. τοῦ Υ καὶ τοῦ Ρ.

Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφὲς καὶ ἔχω πολλὰς ἀμφιβολίας λόγῳ τῆς ἀνευρέσεως καὶ ἄλλων τοίχων, ὡς π. χ. τοῦ ἐγκαρσίου πρὸς τὸν πρῶτον βαίνοντος δυτικῶς τοῦ Λ τάφου εὐρεθέντος τοίχου καὶ μικροῦ κτίσματος κατὰ τὸν νοτίως τοῦ Υ τάφου χῶρον, ἐστίας πιθανῶς. Διότι ὁ χῶρος εὐρέθη πλήρης τεφροειδῶν καὶ μελανῶν χωμάτων. Ἄλλ' εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει βέβαιον καὶ πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ παλαιότεροι τῶν τάφων τοῦ κύκλου περιεκλείοντο ἐντὸς τοῦ ὑποτιθεμένου τούτου παλαιότερου περιβόλου.

Ἴπνός. Ἐκ νέου πάλιν ἠρεύνησα ἐφέτος τὸν ἀνευρεθέντα πέρυσιν ἱπνὸν καὶ τὸν περὶ αὐτὸν χῶρον ἀνατολικῶς τοῦ Μ τάφου. Διεπιστώθη δὲ ὅτι τὸ σιόμιον τοῦ ἱπνοῦ ἠνοίγετο πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸ αὐτοῦ ὑπῆρχε

λάκκος λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ βράχου, βάθους 0.70, πλήρης τεφροειδῶν χωμάτων χρησιμεύων ὡς βόθρος πιθανῶς. Περικριζέτο δὲ ὁ ἵπνος διὰ τοιχαρίων (εἰκ. 13), ἅτινα εὐρέθησαν κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς πλὴν τῆς δυτικῆς, ἧτις κατεστράφη κατὰ τὴν σκαφὴν τοῦ Μ τάφου, τοῦ ὁποῦ διὰ τοῦτο ἡ ἀνατολικὴ μόνον πλευρὰ ἐκτίσθη διὰ πλίνθων. Ὁ ἐσωτερικὸς θάλαμος τοῦ ἵπνου ἦτο σχεδὸν τετράγωνος (1.20 × 1.10 μ.) καὶ κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ὑπῆρχον λιθόκτιστοι βαθμίδες διὰ τὴν τοποθέτησιν πιθανῶς τῆς ἐσχάρας ἐπ' αὐτῶν. Κατὰ τὸν περαιτέρω καθαρισμὸν τοῦ πυθμένος εὐρέθησαν κωδωνοειδεῖς τινες, μετὰ ὀπῆς ἄνω, πῆλιναι ψηφίδες, τῶν ὁποίων τὸν προορισμὸν δὲν δύναμαι νὰ ἐρμηνεύσω ἄλλως εἰμὴ ὅτι ἀπετέλουν τὸ περιλαίμιον ζῶου τινός. Ὅσα δὲ ἄμμου εὐρέθησαν συσσωρευμένα κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ. Πέρυσιν εἶχε πάλιν εὐρεθῆ ἔντὸς τοῦ ἵπνου ὁ σκελετὸς χειρσαίας χελώνης¹ καὶ μεγάλη πηλίνη λεκάνη. Τὰ εὐρήματα ταῦτα γεννοῦν ἀμφιβολίας διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ ἵπνου ἁπλῶς διὰ βιοτικὰς ἀνάγκας. Διότι καὶ ἡ χελώνη δὲν εἶναι βέβαιον ἂν περιελαμβάνετο μεταξὺ τῶν τρογομένων ζῶων κατὰ τοὺς μεσοελλαδικούς χρόνους καὶ αἱ πῆλιναι ψηφίδες περιλαιμίου οὐδένα ἄλλον σκοπὸν θὰ ἠδύναντο νὰ ἔχουν τοποθετημέναι ἐντὸς τοῦ ἵπνου καὶ προφα-

Εἰκ. 13. Ἴπνος μεσοελλαδικῶν χρόνων.

νῶς ἀνῆκον εἰς ζῶον, θῦμα προοριζόμενον πρὸς λατρευτικούς σκοπούς. Ἡ συνύπαρξις δὲ τῆς χελώνης μετὰ τοῦ ἄμμου μάς προτρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν ὑπὸ τοῦ Ηροδοτοῦ I, 47 παραδοθέντα περίφημον χρησμὸν τῆς Πυθίας πρὸς τὸν βασιλέα Κροῖσον, ὅστις διὰ νὰ πεισθῆ περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν διαφόρων μαντείων ἀπέστειλε πρέσβεις διὰ νὰ ἐρωτήσωσι μετὰ τὴν ἑκατοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των, τί αὐτὸς θὰ πράττη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἡ Πυθία δὲ ἀπήντησεν ἐν ἑξαμέτρῳ τὰ ἑξῆς :

*Οἶδα δ' ἐγὼ ψάμμον τ' ἀριθμὸν καὶ μέτρα θαλάσσης
Καὶ κωφοῦ συνίημι καὶ οὐ φωνεῦντος ἀκοῶω.
ἽΟδη μ' ἐς φρένας ἤλθε κραταιρίνοιο χελώνης
Ἐφομένης ἐν χαλκῷ ἄμ' ἀρνείοισι κρέεσσιν.
ἽΗι χαλκὸς μὲν ὑπέστρωται, χαλκὸν δι' ἐπίεσται.*

Ἐμάντευσε λοιπὸν ἡ Πυθία ὅτι ὁ Κροῖσος ἔψηνε χελώνην μετ' ἀρνείων

¹ ΠΑΕ, 1953, σ. 220.

κρεάτων. Ἐξελέγη ὅμως ἡ προᾶξις αὕτη τοῦ Κροίσου διὰ τὸ ἀλλόκοτον καὶ περίεργον καὶ δύσκολον ἐπομένως νὰ προφητευθῆ ἢ συνεδέετο πρὸς λατρευτικὴν τινα παράδοσιν συνδεομένην πρὸς θυσίαν ἢ προσφορὰν εἰς τοὺς θεούς; Τεῖνω νὰ πιστεύω τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸν ἱερὸν χαρακτῆρα τῆς χελώνης, συνδεομένης πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης καὶ δὴ τῆς Πανδήμου ἢ Οὐρανίας¹, τῆς ὁποίας εἶναι βεβαία ἡ ἀνατολικὴ προέλευσις².

Ἀνασκαφὴ Νοτίως τοῦ κύκλου. Νοτίως καὶ ἔξω τοῦ κύκλου καὶ πρὸς Νότον τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου ἐξηκολούθησα τὴν ἄρσιν τῶν χωμάτων, ἅτινα ἐν μέρει προέρχονται, ὡς εἰς προηγουμένης ἐκθέσεις ἀνέφερον, ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ δρόμου τῆς Κλυταιμνήστρας. Πλησίον δὲ τοῦ πέρυσιν ἀνευρεθέντος ἐκεῖ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου³ εὐρέθησαν καὶ δύο ἄλλοι μικροὶ τάφοι νηπίων. Διότι τὰ ὀστᾶ ἦσαν τελείως ἀποσесаθρωμένα καὶ μόνον ἐντὸς τοῦ ἑνὸς τῶν τάφων τούτων εὐρέθη χαλκῆ μικρὰ περόνη. Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ δύο οὗτοι τάφοι, ὡς καὶ ὁ πέρυσιν ἀνασκαφεῖς, ἐκαλύπτοντο διὰ παχέος στρώματος τέφρας καὶ πολλῶν πετρῶν ὥστε εὐλόγως νὰ ὑποθέτωμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν τάφων ἐσχηματίζετο μικρὸς τύμβος καὶ σῆμα ἐκ πετρῶν. Ἡ ἀναταραχὴ τῶν χωμάτων καθ' ὅλον τὸν γύρω καὶ μάλιστα πρὸς Ν. χώρον ἦτο ἐμφανὴς καὶ ὄστρακα πολλὰ εὐρέθησαν πηλίνων ἀγγείων χρονολογουμένων ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν μέχρι καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐξεκαθαρίσθη δὲ ἐφέτος καὶ ὀλόκληρον τὸ δεξαμενοειδὲς κτίσμα⁴ ἀλλ' οὐδὲν ἕτερον ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη οὔτε κατορθώθη νὰ σημειωθῆ πον ὑδραγωγὸς σωλὴν, διὰ νὰ καθορισθῆ ὁ τρόπος τῆς ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς διοχετεύσεως ὕδατος, ὥστε νὰ παραμένῃ πάντοτε προβληματικὸς ὁ προσορισμὸς τοῦ κτίσματος τούτου.

Κατὰ τὴν ἄρσιν τῶν χωμάτων πλησίον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ λεγομένου τῆς Κλυταιμνήστρας εὐρέθησαν δύο σφραγιδόλιθοι, προερχόμενοι πιθανῶς ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τάφου τούτου πρὸς Νότον τοῦ κύκλου τοῦ ἀνασκαφέντος θαλαμοειδοῦς.

Σφραγιδόλιθοι. Ὁ εἷς τούτων, ἐξ ἐρυθροποῦ πυριτολίθου, ἔχει σχῆμα φακοειδὲς καὶ διάμετρον 0.18 μ. Φέρει παράστασιν αἰγάγρου εἰς στάσιν ἤρεμον, ἣτις βλέπει πρὸς ἀριστερά, Κάτωθεν τοῦ σώματος εἰκονί-

¹ ΠΑΥΣ. VI, 25,1.

² Ἡ ἐκλογὴ τῆς χελώνης ὡς νομισματικοῦ τύπου τῆς Αἰγίνης ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν Ἀφροδίτην, τὴν φοινικικὴν Ἀστάρτην, προστάτιδα τοῦ ἐμπορίου καὶ θεᾶν τῆς θαλάσσης' πρβ. HEAD - ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Ἱστορίαν τῶν Νομισμάτων I, σ. 492.

³ ΠΑΕ 1953, 209.

⁴ ΠΑΕ 1953, 209.

ζεται δένδρον φοινικοειδές με μεγάλους ἑκατέρωθεν κλάδους. Ὅπισθεν δὲ τῆς αἰγάγρου μικρὸν ζῷον, μικρὰ αἰγάγρος προφανῶς, σκιρτᾷ κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν ἀγαλλομένη ἐντὸς τοῦ ὑπαίθρου τοπίου. Ἐχομεν δηλαδὴ ἐδῶ προσπάθειαν τοῦ καλλιτέχνου διὰ τὴν παράστασιν τοῦ βάθους διὰ τῆς ἀπεικονίσεως τῆς μεγάλης αἰγάγρου ἔμπροσθεν καὶ τοῦ δένδρου καὶ τῆς μικρᾶς αἰγάγρου ὀπισθεν. Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν ὁ καλλιτέχνης ἐν μέρει ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς σχεδιάσεως τοῦ σώματος τῆς μικρᾶς αἰγάγρου εἰς ἀπόστασιν τινα ὑψηλότερον τῆς ῥάχεως τῆς μεγάλης, ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ἡ ἐντύπωσις, ὅτι εὐρίσκεται ἐπ' αὐτῆς. Διὰ τὴν χρονολόγησιν

Εἰκ. 14. Σφραγιδολίθος μετὰ παραστάσεως θεᾶς καθημένης ἐπὶ γουπός.

τοῦ σφραγιδολίθου τούτου δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὸν ἐντὸς τοῦ λάκκου I τοῦ θαλάμου τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Μιδέας ἀνευρεθέντα σφραγιδολίθον μετὰ παραστάσεως αἰγάγρου, ἀνήκοντα εἰς τὴν ΥΕ III ἐποχὴν¹.

Ὁ ἕτερος τῶν σφραγιδολίθων εἶναι ἐκ ἰῶν πολυτιμότερων εὐρημάτων τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς (εἰκ 14).

Εἶναι ἐξ ἀγάλτου λίθου, χαλκηδονίου, ξανθο - ὑποκυάνου χροιάς, μετὰ παραλλήλων κυματοειδῶν φλεβῶν, χρώματος πλέον ἀνοικτοῦ. Ἐχει σχῆμα φακοειδές καὶ διαστάσεις

0.026 – 0.028 μ., διάμετρον καὶ πάχος μέγιστον 0.01 μ. Φέρει ἀποκρούσεις τινὰς κατὰ τὴν περιφέρειαν καὶ μεγαλυτέραν τινα ἀπολέπισιν ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας. Ἀπεικονίζεται δὲ ἐπ' αὐτοῦ γυναικεία μορφή καθημένη ἐπὶ τῆς ῥάχεως φανταστικοῦ ζώου βαίνοντος πρὸς δεξιὰ. Διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κρατεῖ τὴν κεφαλὴν διὰ δὲ τῆς ἑτέρας τὴν οὐρὰν τοῦ ζώου καὶ κάθεται με τοὺς δύο πόδας συνηνωμένους πρὸς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ ζώου. Εἶναι ἀσκεπῆς καὶ ἡ πλουσία κόμμωσις ἀπεικονίζεται διὰ πέντε ἀλλεπαλλήλων κόμβων. Φορεῖ περιλαίμιον καὶ ἔχει ἀκάλυπτον τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος μετὰ τοῦ στήθους ἐνῶ κάτω φέρει τὸ γνωστὸν μινωικὸν τελετουργι-

¹ A. PEARSSON, The R. T. at D. 33.e καὶ πίν. XIX.

κὸν ἔνδυμα (καυνάκη) μὲ πλουσίας πτυχώσεις. Φανταστικὸν εἶναι τὸ ἀπεικονιζόμενον ζῶον γρῦψ ἢ δράκων. Ἔχει πόδας καὶ οὐρὰν λέοντος καὶ κεφαλὴν πτηνοειδῆ. Κάτωθεν δὲ αὐτοῦ παρίσταται δι' ἄλλεπαλλήλων ἡμικυκλίων ἐν εἴδει κυμάτων ἢ θάλασσα πιθανῶς. Παρομοίαν παραστάσιν ἔχομεν ἐπὶ σφραγίσματος ἐξ Ἀγίας Τριάδος, γυναικείαν μορφήν ἐπὶ φανταστικοῦ ζῴου, ὅπερ ὁ DORO LEVI¹ ἠρμήνευσεν ὡς τὸν δράκοντα τῆς Μεσοποταμιακῆς λατρείας, «τὸν δράκοντα τῆς Βαβυλῶνος», τὸν ὀνομαζόμενον εἰς τὴν Ἀσσυριακὴν διάλεκτον Sirushu, καὶ τοῦ ὁποίου θαυμασίαν ἀπεικόνισιν ἔχομεν ἐπὶ τῆς Πύλης τῆς Ἰστάρ τῆς Βαβυλῶνος. Ὅτι περὶ παραστάσεως θεᾶς πρόκειται ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Καὶ θὰ ἠδυνάμεθα καὶ ἐδῶ νὰ ἀποβλέψωμεν πρὸς τὸν μῦθον τῆς Εὐρώπης φερομένης ἐπὶ ταύρου, ὃς εἶναι πιθανὸν ὅτι παρίσταται αὕτη ἐπὶ τῶν ἐξ ὑαλομάζης πλακιδίων τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τοῦ βασιλικοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Μιδέας². Ἀλλὰ τὸ εἰκονιζόμενον ζῶον ἐνταῦθα δὲν εἶναι ταῦρος. Εἶναι φανταστικὸν ζῶον καὶ τοῦ τύπου τούτου τὴν προέλευσιν ὡς ἀνατολικὴν οὐδόλως δυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν. Ἀνατολικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ προέλευσις τῆς ἀπεικονίσεως θεοτήτων ἐπὶ ζῴων καὶ ἐκ τῆς Μεσοποταμίας ὁ τύπος μετεφέρθη εἰς τὰς πρὸς αὐτὴν γειτονικὰς χώρας, εἰς τὴν Φοινικὴν καὶ εἰς τοὺς Χετταίους³. Ἰσχυρὰ δὲ πάντοτε ὑπῆρξεν ἡ μεταφύτευσις θρησκευτικῶν τύπων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴν γειτονικὴν Κύπρον καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν Μυκηναϊκῶν ἡδὴ χρόνων.

Οὕτως ὁ τύπος τῆς ἀπεικονίσεως θεᾶς ἐπὶ ταύρου ἢ τράγου⁴, γνωστὸς ἤδη εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὡς δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἐκ παραστάσεων τῆς Ἀφροδίτης - Ἀστάρτης, αἵτινες ἐπιζοῦν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κύπρου καὶ τῆς Σιδῶνος, μετεφυτεύθη εἰς τὴν Ἑλλάδα προσαρμοσθεὶς πρὸς τὸν μῦθον τῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, ὃς ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἀμφιπόλεως⁵, ἢ καὶ ἄλλων θεοτήτων. Ἡ λατρεία αὐτῶν πηγάζει ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἐκ τῆς πρωταρχικῆς Μεγάλης Θεᾶς, τῆς Θεᾶς τῆς Φύσεως τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ ταύτης τὴν ἀπεικόνισιν ὑπὸ τινα ιδιότητα, νομίζω, ὅτι ἔχομεν ἐπὶ τοῦ ὠραίου σφραγιδολιθοῦ.

¹ Annuario, VIII-IX, 137 κ.έ. AJA, 270 κ.έ. Studies presented to D. M. Robinson, 117 κ.έ.

² A. PEARSSON, The R.T. at D., 65 καὶ 121. - M. NILSSON, Minoan-Mycenian Religion δευτ. ἐκδ. σ. 36 καὶ Geschichte d. griech. Religion, 332 ὑποσ. 1.

³ A. H. SAYCE, The Hittites σ. 121.

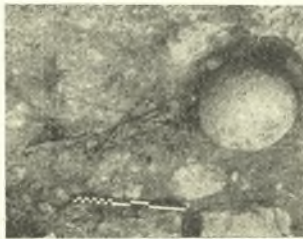
⁴ Πβλ. νομίσματα Κουρίου Κύπρου B. HEAD - I. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Ἱστορία τῶν νομισμάτων II, 319.

⁵ Tsch nau, Arch. Jahrb. 1937, 76 κ.έ. ἐνθα καὶ πλουσίαν βιβλιογραφίαν. Πβλ. καὶ N. ΠΑΠΠΑΔΑΚΗΝ εἰς Ἐπιτύμβιον Χρ. Τσοῦντα σ. 452 κ.έ.

Ἀνασκαφή ἀνατολικῶς τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας.

Κατὰ τὸν πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ λεγομένου τῆς Κλυταιμνήστρας χώρον εἶχον παρατηρήσει κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη πολλὰ ὄστρακα προερχόμενα ἐξ ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων ὑποδεικνύοντα τὴν ὑπαρξιν ἐκεῖ καὶ ἄλλων τάφων, παρομοίων πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Εὐαγγελίδου ἀνασκαφέντων κατὰ τὸ 1909¹. Ἀνεφάνησαν δὲ τὰ ὄστρακα ταῦτα κατὰ τὴν ἄρσιν χωμάτων πρὸς κάλυψιν τῆς ἀνασθηλωθείσης θόλου τοῦ πλησίον θολωτοῦ τάφου καὶ ἐθεωρήσαμεν διὰ ταῦτα ἀναγκαίαν τὴν μικρὰν ἐφετινὴν ἔρευναν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην διεπιστώθη ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἡ θόλος τοῦ τάφου ἐκαλύπτετο διὰ παχέος στρώματος Πλέσσα ὡς καὶ ἡ θόλος τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ λεγομένου τοῦ Αἰγίσθου καὶ κατὰ

Εἰκ. 15. Χαλκῆ κάλπις ἐκ γεωμετρικοῦ τάφου.

τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν, ὅπου ὑπῆρχεν ἀδιατάρακτον στρώμα ἀνευρέθη τάφος, πρὸς κατασκευὴν τοῦ ὁποίου εἶχον κόψει τὸ ἐκ Πλέσσα στρώμα. Ὁ τάφος οὗτος, κιβωτιόσχημος, ἦτο κατεσκευασμένος διὰ πωρίνων πλακῶν καὶ εἶχεν ἔσωτερικὰς διαστάσεις 1.46 μ. μῆκος, 0.54 – 0.58 μ. πλάτος καὶ 0.70 μ. βάθος, ἐκαλύπτετο δὲ διὰ πλακῶν. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου εἶχεν ἀφαιρεθῆ καὶ δὲν εὐρέθη ἐντὸς αὐτοῦ οὔτε σκελετὸς οὔτε κτερίσματα. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ὁ τάφος ἀνεσκάφη κατὰ τὸ 1909 καὶ ἐκαλύφθη καὶ πάλιν. Ἀλλ' ἔξω τούτου εὐρέθησαν κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μικρὸν μόνωτον κυάθιον, μεθ' ἀπλῆς γεωμετρικῆς διακοσμῆσεως τριῶν ταινιῶν ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ κυματοειδῶν ἐγκαρσίων γραμμῶν ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῶν ταινιῶν, κατὰ δὲ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν χαλκῆ κάλπις μετὰ πώματος, ὕψ. 0.13 μ. καὶ διαμέτρου 0.215 μ., καὶ παρ' αὐτὴν 10 χαλκαὶ μεγάλαι περόναι καὶ δύο σιδηραὶ (εἰκ. 15). Τὰ ἀγγεῖα εἶναι τῶν μέσων τοῦ 8ου π. Χ. αἰῶνος.

Περαιτέρω πρὸς ἀνατολὰς ἀνευρέθησαν κτίσματα ὑστεροελλαδικῆς III c ἐποχῆς καὶ ἐκτισμένον ἐν τῷ τοίχῳ τεμάχιον λίθου κυανοῦ μετὰ γλυπτῆς διακοσμῆσεως σπείρας, προερχόμενον πιθανώτατα ἐκ τοῦ γλυπτοῦ κόσμου τῆς προσόψεως τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας. Ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου εἶχε παραβιασθῆ.

Χαρακτηριστικὴ δὲ ἦτο ἐνταῦθα ἡ στρωματογραφία τῶν ἐπιχώσεων

¹ ΑΕ, 1912, 127 κ. ε.

τῆς θόλου. Ἀπετελεῖτο αὕτη ἐξ ἄλληπαλλήλων στρωμάτων χωμάτων ἐξ ἀποσεσαθρωμένου βράχου καὶ Πλέσσα, ἅτινα φθάνουν εἰς μέγα βάθος ὥστε νὰ ὑποθέτωμεν ὅτι πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ τάφου δὲν ὑπῆρχε βράχος εἰμὴ εἰς πολὺ χαμηλότερον ἐπίπεδον τῆς Δυτικῆς καὶ ὅτι ἐσχηματίζετο ἐκεῖ πλαγιά κατερχομένη πρὸς Ἀνατολὰς, πιθανῶς δὲ ἐκεῖθεν διήρχετο ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀκρόπολιν.

Παρηκολούθησα δὲ κατὰ τὸ χειμῶνα τὴν ἄρσιν τῶν χωμάτων τῶν εὐρισκομένων κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ θαλάμου τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Αἰγίσθου, γενομένην ὑπὸ τῆς Ὑψηρεσίας Ἀναστηλώσεως διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ τάφου τούτου καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐρεῖνης ταύτης θέλω ἐκθέσει μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐργασιῶν, ὡς ἐλπίζω, κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ